

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

Географічний факультет
Кафедра географії та методики її навчання

**Кваліфікаційна робота
РЕАЛІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ
НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ
ТРЕТИННОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ**

**Спеціальність
014.07 Середня освіта (Географія)
Освітня програма «Середня освіта (Географія)»**

Здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Кузь Павла Мар'яновича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат географічних наук, доцент
Заблоцький Богдан Володимирович

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та
менеджменту освіти
Винничук Олег Теофілович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	5
1.1. Суть краєзнавчого принципу навчання.....	5
1.2. Особливості застосування краєзнавчого принципу.....	12
1.3. Теоретико-методологічні основи вивчення третинної сфери економіки.....	14
РОЗДІЛ 2. НЕВИРОБНИЧА СФЕРИ СКАЛАТСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	22
2.1. Соціально-економічна характеристика громади.....	22
2.2. Структура невиробничої сфери громади: торгівля, транспорт, освіта, охорона здоров'я, культура, туризм, соціальна сфера та адміністративні послуги.....	25
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ СКАЛАТСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ	50
3.1. Аналіз шкільної програми.....	50
3.2. Фрагменти уроків.....	55
3.3. Можливості краєзнавчого принципу в позаурочний час.....	77
ВИСНОВКИ.....	84
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах трансформації системи та змісту освіти вивчення матеріалу на основі застосування краєзнавчого принципу є базою для формування географічного мислення та фахових компетентностей завдяки спостереженню за реальною дійсністю.

Об'єкт дослідження – освітній процес з географії в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є практика застосування краєзнавчого принципу при формування географічних компетентностей на уроках географії під час вивчення невиробничої сфери економіки.

Метою дослідження є розробка методики використання краєзнавчого матеріалу для вивчення структури та функцій елементів невиробничої сфери на уроках географії на прикладі сучасного стану невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади Тернопільської області.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз джерельної бази для розкриття теоретичних основ використання краєзнавчого принципу на уроках географії;
- розкрити значення краєзнавчого принципу навчання у формуванні географічних компетентностей школярів;
- дослідити сучасний стан функціонування і розвитку невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади Тернопільської області;
- здійснити аналіз навчальних програм, підручників та методичних посібників з курсу «Географія. Україна і світове господарство», 9 клас для пошуку можливостей застосування на уроках географії краєзнавчого матеріалу;
- розробити конспекти уроків, у яких розкрити методику використання краєзнавчого матеріалу (структури та функцій компонентів невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади) під час вивчення окремих тем з курсу «Географія. Україна і світове господарство», 9 клас.

Методи дослідження. В дослідженні використано комплекс методів, ключовими з яких є: діалектичний, системний підхід, аналіз, синтез, статистичний, картографічний, порівняння.

Практичне значення. Дослідження пропонує методику застосування краєзнавчого матеріалу (на прикладі сучасного стану невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади) під час вивчення тем з курсу «Географія. Україна і світове господарство» 9 клас, яку можуть застосувати вчителі-географи і здобувачі освіти закладів педагогічного спрямування.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Дослідження написане на 93 сторінках, містить таблиці та ілюстративний матеріал.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Суть краєзнавчого принципу навчання

Географічне краєзнавство має вагоме значення у становленні національної самосвідомості та громадянських якостей особистості. Через вивчення матеріалів, пов'язаних із рідною місцевістю, у процесі науково-дослідницької та природоохоронної діяльності школярів воно сприяє вихованню любові до Батьківщини й розвитку пізнавального інтересу. Краєзнавство виступає не лише ефективним інструментом навчання та виховання, а й важливим напрямом сучасної методики викладання географії.

Під поняттям *краєзнавство* розуміють процес збирання, систематизації та поширення різнопланових відомостей про певну територію з позицій різних наук - географії, геології, метеорології, ботаніки, зоології, історії, культурології, демографії, економіки тощо. Такий підхід забезпечує комплексне уявлення про природу, населення та господарство досліджуваного краю.

У науковій літературі є різні визначення поняття краєзнавство. Так, український географ О. Барков розглядав його як: «...інтегрована система наукових дисциплін, котрі маючи різний зміст і методи, об'єднуються спільною метою - пізнанням рідного краю» [2]. У краєзнавчій діяльності виокремлюють три основні форми, що відрізняються за своїм змістом і завданнями: державну (наукову), громадську (суспільну) та освітню (шкільну). Найважливішу роль серед них відіграє освітня форма, адже вона сприяє формуванню світогляду учнів і розвитку національно-патріотичних почуттів. (рис.1.1).

У шкільній програмі краєзнавство посідає важливе місце, адже його освітня цінність беззаперечна. У педагогічній практиці прийнято виокремлювати навчальне (програмне) краєзнавство, зміст якого визначається навчальною програмою, та позапрограмне, яке реалізується відповідно до плану виховної роботи закладу освіти. Обидва напрями спрямовані на формування в учнів

комплексного бачення про природу, населення, історію та господарське життя рідного краю.

Рис. 1.1. Форми краєзнавчої діяльності

Шкільне краєзнавство спрямоване на всебічне та поглиблене дослідження учнями території рідного краю за безпосереднього керівництва вчителя. Така діяльність поєднує в собі навчальні й виховні завдання. Поняття «рідний край» має широкий просторовий зміст і може охоплювати як населений пункт проживання учня, так і адміністративний район, область або навіть історико-географічний чи етнокультурний регіон [40].

Варто підкреслити, що термін «*край*» є умовним і залежить від мети дослідження та масштабів території, яку розглядають. У шкільній географії під рідним краєм зазвичай мають на увазі територію своєї адміністративної області. Використання місцевого матеріалу у викладанні географії дає змогу учням глибше засвоїти навчальний матеріал, оскільки знання, здобуті на прикладі знайомих об'єктів і явищ, стають більш осмисленими й тривалими.

Ідея починати вивчення географії з найближчого оточення має давню традицію. Ще Ян Амос Коменський у своїй праці «*Велика дидактика*» наголошував, що вивчення географії доцільно починати з території, на якій живе людина, поступово розширюючи коло знань до ширших масштабів.

Сучасна навчальна програма з географії побудована на засадах наступності й безперервності, інтеграції змісту навчання, гуманізації освіти та диференціації навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів. Усі ці принципи спрямовані на формування цілісного світогляду школярів, розвиток їхньої пізнавальної активності та підготовку до самостійної життєвої й професійної діяльності.

Географія як навчальна дисципліна має сприяти формуванню в учнів широкого кола світоглядних знань, що сприяють соціалізації особистості, розвитку її творчого потенціалу та здатності до раціональної, продуктивної діяльності. Важливою умовою досягнення цих завдань є реалізація краєзнавчого принципу навчання, який забезпечує тісний зв'язок між теоретичними знаннями і практикою, між шкільним курсом географії та реальним життям.

Краєзнавчий принцип у викладанні географії є однією з найефективніших форм поєднання навчального процесу з реальним життям. Його реалізація передбачає органічне поєднання навчання і виховання, коли здобуті учнями теоретичні знання трансформуються у практичні вміння й навички [3].

Застосування краєзнавчого матеріалу на уроках географії означає, що навчальний процес будується так, аби спостереження за об'єктами й явищами рідного краю ставали основою для формування географічних понять, уявлень та закономірностей. Через аналіз і порівняння учні вчаться узагальнювати результати власних спостережень, робити висновки та застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях.

Краєзнавчий принцип - це важливий педагогічний принцип, який полягає у конкретизації й обґрунтуванні наукових понять на прикладах з навколишнього середовища. Його сутність полягає у систематичному залученні місцевого матеріалу до процесу навчання, що дає змогу розкрити закономірності природи, господарської діяльності та соціальних процесів на реальних прикладах із життя рідного краю.

Основним завданням шкільного краєзнавства є різнобічне вивчення рідного краю, збір, систематизація та узагальнення краєзнавчих матеріалів. Це

дає можливість встановити стійкі зв'язки між вивченням географії та безпосередніми спостереженнями учнів за навколишнім середовищем [14]. Краєзнавчий підхід передбачає формування в учнів асоціативних зв'язків між відомими їм фактами, явищами з місцевого життя та програмним навчальним матеріалом. Такий підхід сприяє підвищенню якості засвоєння знань, адже нова інформація сприймається через призму особистого досвіду.

Головне призначення краєзнавчого принципу полягає у створенні умов, за яких учень може безпосередньо спостерігати географічну дійсність у знайомому середовищі, усвідомлюючи взаємозв'язки між її складовими елементами. Результати таких спостережень стають основою для подальшого узагальнення та аналізу на уроках.

Використання краєзнавчого матеріалу у викладанні географії повністю узгоджується з дидактичними принципами: *«від відомого до невідомого»*, *«від близького до далекого»* [4]. Завдяки знанням про природу, населення та господарство рідної місцевості учням значно легше засвоювати закономірності, що характерні для інших регіонів чи країн. Спостерігаючи знайомі явища, школярі набувають умінь розуміти аналогічні процеси, навіть якщо вони не можуть побачити їх безпосередньо.

Засвоєння географічних понять на основі прикладів із рідного краю забезпечує їх глибше розуміння та триваліше запам'ятовування. Зв'язок навчання з навколишнім середовищем підсилює практичну спрямованість освіти: учні розвивають спостережливість, набувають навичок відповідальної поведінки у природі, формують інтерес до екологічних і соціально-економічних проблем [42].

Краєзнавство виступає своєрідною «навчальною лабораторією», у якій учні мають змогу перевіряти свої знання, аналізувати природні та суспільні явища, робити висновки. Для географії така лабораторія є так само необхідною, як і фізичні чи хімічні лабораторії для відповідних наук.

Систематичне вивчення природи, населення та господарської діяльності людей у межах рідного краю створює умови для цілеспрямованого формування

наукового світогляду школярів . Завдяки краєзнавчій роботі в учнів виховується патріотизм, любов до Батьківщини, дбайливе ставлення до природного середовища. Таким чином, краєзнавство виступає важливим засобом формування екологічної свідомості та громадянської позиції [5].

Збагачення учнів краєзнавчими знаннями і практичним досвідом сприяє активному залученню їх до розв'язання навчальних завдань. Це виявляється у вмінні порівнювати нові факти зі своїми спостереженнями, знаходити подібності та відмінності між явищами, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та застосовувати набуті знання у нових ситуаціях.

Краєзнавча діяльність поєднує в собі навчально-пізнавальний, пошуково-дослідницький і суспільно-корисний аспекти. Саме така багатовимірність забезпечує її високий виховний потенціал . Природа, економіка, історія, культура і суспільне життя рідного краю стають невичерпними джерелами пізнання, розвитку національної самосвідомості, світоглядної позиції особистості та її всебічного гармонійного становлення [19].

Основними джерелами знань про рідний край є краєзнавчі об'єкти, напрями яких зображено схематично (рис.1.2).

Сутність шкільного краєзнавства полягає у комплексному вивченні певної території учнями на основі різноманітних джерел, зокрема власних спостережень . Цей процес здійснюється під керівництвом учителя, який спрямовує діяльність учнів, визначає об'єкти дослідження, добирає методи роботи та мотивує школярів до пізнання свого краю [15].

Ефективність краєзнавчої діяльності безпосередньо залежить від рівня підготовки педагога . Учитель повинен не лише добре знати свій край, а й постійно поглиблювати ці знання, вдосконалювати навички організації дослідницької роботи школярів . Від того, наскільки педагог сам є краєзнавцем і здатен зацікавити учнів, значною мірою залежить успіх усього процесу .

Краєзнавство має важливе значення і для самого вчителя . Проводячи краєзнавчі дослідження разом з учнями, педагог розширює власний науковий світогляд, збагачує свій досвід, підвищує рівень професійної майстерності. У

процесі такої діяльності він встановлює тісні контакти з місцевим населенням, батьками учнів, представниками підприємств і громадських організацій, що сприяє зміцненню зв'язку школи з громадою [43] .

Рис. 1.2. Схема напрямів краєзнавчих досліджень

Отже, краєзнавство виступає ефективним засобом формування в учнів практичних навичок, розвитку самостійності, активності та відповідальності . Воно стає шляхом до науково-дослідницької діяльності, допомагає засвоїти навчальний матеріал у діяльнісній формі та підготувати учнів до життя і праці в реальних умовах .

У сучасній педагогічній практиці краєзнавчий принцип набув особливої актуальності, адже він має надзвичайно високий дидактичний потенціал [8]. Багато вчителів активно використовують його у своїй роботі, оскільки саме краєзнавство забезпечує глибоке та свідоме опанування навчального матеріалу

активізує пізнавальну діяльність учнів і стимулює розвиток їхнього творчого мислення. Дослідження рідного краю сприяє поглибленню географічних знань школярів, формує вміння використовувати отриману інформацію в практичній діяльності, а також розвиває навички самостійного пошуку, опрацювання й аналізу відомостей. Завдяки краєзнавчій діяльності учні не лише розширюють свій кругозір і поповнюють багаж знань, а й навчаються мислити науково, критично оцінювати спостережувані явища та робити обґрунтовані висновки.

Краєзнавство має потужний виховний вплив. Воно сприяє формуванню патріотичних почуттів, моральних і трудових якостей, виховує любов до рідної землі, дбайливе ставлення до природи та культурних цінностей. У процесі краєзнавчої діяльності школярі вчаться поважати історичне минуле свого краю, усвідомлювати його місце у розвитку держави, що формує активну громадянську позицію [20].

Вивчення природних явищ і процесів у межах своєї місцевості допомагає учням краще зрозуміти закономірності функціонування природних комплексів, усвідомити взаємозв'язок між природою і господарською діяльністю людини. Така діяльність розвиває у дітей навички дослідницької роботи, вчить аналізувати побачене, робити порівняння між новими фактами і власними спостереженнями, визначати подібності й відмінності, застосовувати отримані знання у практичній діяльності.

Принцип краєзнавчого підходу поєднує різні аспекти пізнавальної діяльності учнів - від спостереження до узагальнення, від аналізу до практичного застосування. Саме тому краєзнавство є не лише ефективним засобом навчання, а й важливим чинником формування особистості школяра. Воно допомагає учням усвідомити власну причетність до історії та природи свого краю, відчути відповідальність за його майбутнє.

Таким чином, краєзнавство у шкільній географічній освіті виступає багатофункціональним педагогічним засобом, що поєднує навчальну, виховну та розвивальну функції. Воно розширює світогляд школярів, сприяє формуванню

наукового мислення, патріотичних почуттів, екологічної культури та готовності до активної участі у житті суспільства.

1.2. Особливості застосування краєзнавчого принципу

Практична реалізація краєзнавчого принципу навчання у сучасних умовах виступає ефективним інструментом удосконалення освітньої системи. Використання краєзнавчого підходу під час викладання географії передбачає цілеспрямоване залучення місцевого матеріалу для глибшого розкриття змісту навчального предмета. Такий метод сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів, розвитку просторового мислення, формуванню стійкого інтересу до пізнання навколишнього середовища та практичного застосування здобутих знань [7].

Використання краєзнавчих інструментів у навчанні створює сприятливі умови для глибокого вивчення рідного краю, розвитку дослідницьких умінь і самостійності школярів. До основних практичних форм реалізації краєзнавчого принципу належать:

1. Дослідження природного середовища. Вивчення місцевих екосистем і природних об'єктів допомагає учням усвідомити взаємозв'язок між людиною і природою. Залучення дітей до аналізу екологічних проблем своєї місцевості формує екологічну культуру, відповідальність за збереження довкілля та почуття належності до свого краю. Як слушно зазначають педагоги, любов до рідної землі виникає лише через пізнання: учні мають змогу безпосередньо досліджувати природні об'єкти, знати місцеві річки, ліси, озера, флору, фауну, а також особливості господарської діяльності людей .

2. Проєктна діяльність. Запровадження проєктних методів у навчанні відкриває широкі можливості для формування в учнів дослідницьких навичок, ініціативності та творчості. Робота над навчальними або соціальними проєктами стимулює критичне мислення, сприяє розвитку вмінь планувати, аналізувати та презентувати результати власних досліджень .

3. Проведення екскурсій. Навчальні екскурсії є ефективним засобом поєднання теоретичних знань із практичним досвідом. Під час відвідування краєзнавчих музеїв, історичних місць чи природних об'єктів учні мають змогу самостійно досліджувати явища, які вони вивчали на уроках. Така діяльність сприяє формуванню вміння аналізувати інформацію, ставити запитання, робити власні висновки. Як зазначав А. Максютів, подорожуючи стежками рідного краю, людина долає труднощі, розвиває характер, спостережливість і здатність до наукових відкриттів.

4. Участь у місцевих заходах. Співпраця з місцевою громадою є важливим чинником розвитку громадянської свідомості учнів. Участь школярів у громадських ініціативах, культурних подіях або природоохоронних акціях формує лідерські якості, комунікабельність, уміння працювати в колективі. Така діяльність допомагає учням практично застосовувати теоретичні знання, а також виховує почуття відповідальності за стан довкілля й соціокультурного простору.

5. Місцеві віртуальні тури. Використання цифрових технологій відкриває нові можливості для краєзнавчої освіти. Віртуальні тури дозволяють пізнавати культурні, історичні та природні об'єкти рідного краю, навіть перебуваючи на відстані. Цей інноваційний метод сприяє популяризації маловідомих місць, розвитку інтересу до дослідження свого регіону, а також може бути використаний як інструмент для залучення туристів. Інтерактивні елементи таких турів дають змогу користувачам самостійно обирати маршрути, вивчати об'єкти в деталях і взаємодіяти з цифровим контентом.

Краєзнавча діяльність може стати важливим змістовним і організаційним компонентом освітнього процесу, особливо у закладах загальної середньої освіти [55]. Водночас сучасна практика свідчить, що соціокультурний і рекреаційний потенціал регіонів не використовується освітніми установами повною мірою. У багатьох школах краєзнавчий підхід не займає належного місця у навчально-виховній роботі: кількість закладів, які систематично впроваджують краєзнавчу діяльність, зменшується, а робота наявних гуртків часто має епізодичний

характер і не інтегрована у загальну систему освіти. Матеріали краєзнавчих досліджень рідко стають частиною навчально-методичного забезпечення.

Така ситуація вказує на наявність суперечності між потребою сучасної школи у впровадженні краєзнавчого підходу та недостатнім рівнем його практичної реалізації. Це обумовлює потребу в науково виваженому визначенні змісту, форм і методів здійснення краєзнавчої діяльності як системоутворюючого компонента педагогічного процесу закладу освіти. Інтеграція краєзнавства у структуру освітнього процесу сприятиме підвищенню ефективності навчально-виховної роботи, посиленню її виховного потенціалу та налагодженню взаємозв'язку між освітою і природно-культурним середовищем рідного краю.

Шкільне краєзнавство характеризується низкою особливих рис, які відрізняють його від інших напрямів освітньої діяльності [29]. Передусім воно зосереджується на домінуванні виховної складової. Важливим є також упровадження засад адаптивної педагогіки. Зміст краєзнавчої роботи має інтегрований характер і охоплює різноманітні напрями вивчення території, зокрема природні умови, господарську діяльність, екологічний стан, культурну спадщину, історичний розвиток і сучасні процеси. У ході навчання застосовуються загальнонавчальні вміння та пізнавальні методи, що сприяють формуванню в учнів цілісного бачення регіону. Значний потенціал має використання освітніх і виховних можливостей соціокультурного середовища місцевої громади. Краєзнавство реалізує особистісно орієнтований, діяльнісний і дослідницький підходи до навчання. Його привабливість для учнів підвищує навчальну мотивацію, а різноманітність форм організації освітньої діяльності дає змогу поєднувати різні види роботи - від науково-дослідної до творчої.

1.3 Теоретико-методологічні основи вивчення третинної сфери економіки

Питання вивчення третинної сфери економіки активно розробляли економісти та соціологи ХХ століття. Першим значним внеском стала

трисекторна модель економіки, запропонована К. Кларком у 1940 році. Вона виділяє три сфери: первинну (сировинну), вторинну (виробничу) та третинну (сферу послуг). Кларк показав, що: «... у економічно розвинутих країнах третинна сфера стає провідною, забезпечуючи робочі місця та формуючи структуру зайнятості». Ж. Фурастьє у 1949 році розглядав трансформацію економіки від промислового до постіндустріального типу, підкреслюючи, що: «... зростання сфери послуг супроводжує підвищення рівня життя населення та соціальну модернізацію». Д. Белл у 1973 році ввів поняття постіндустріального суспільства, де ключову роль відіграють знання, освіта та науково-технічна діяльність. Він показав, що: «... третинна сфера стає основою економічного розвитку сучасних держав» [53].

Пізніші дослідники, регіональні економісти та географи, вивчали територіальні аспекти розвитку сфери послуг, її роль у розвитку регіонів, туризму, торгівлі, фінансів, освіти та охорони здоров'я.

Завдяки цим дослідженням третинна сфера розглядається як стратегічна складова сучасної економіки, що забезпечує соціально-економічний розвиток регіонів.

Третинна сфера економіки - це частина економіки, що забезпечує обслуговування населення і підприємств, не виробляючи матеріальних товарів, а надаючи послуги, які полегшують життя та діяльність суспільства. Її функції можна умовно поділити на чотири основні:

1. Соціальна – забезпечення населення охороною здоров'я, освітою, культурними та соціальними послугами.

2. Економічна – створення умов для діяльності бізнесу, транспортної та торговельної інфраструктури, фінансового забезпечення.

3. Інформаційна – поширення знань, науково-технічних досягнень та комунікацій.

4. Територіальна або регіональна – вплив на розвиток міст та ОТГ, формування інфраструктури та зручного середовища для життя.

Третинна сфера є ключовим драйвером соціально-економічного розвитку регіонів, формуючи зайнятість, підвищуючи рівень життя та забезпечуючи комфортне середовище для громадян і бізнесу. Третинний сектор економіки, який іноді називають сферою послуг, відіграє ключову роль у постіндустріальних країнах [41]. Цей сектор є найбільший і охоплює різноманітну діяльність, не пов'язану з виробництвом матеріальних товарів. Замість цього, він створює вартість через надання послуг.

Ознаки третинного сектора:

- Висока частка зайнятості: У більшості розвинених країн сфера послуг забезпечує роботою понад половину населення.
- Нематеріальний продукт: Результатом діяльності є послуга, а не фізичний товар.
- Виробництво та споживання: Зазвичай послуга виробляється та споживається одночасно.
- Залежність від первинного та вторинного секторів: Третинний сектор не може існувати без перших двох, оскільки вони забезпечують його сировиною та продукцією, яку потім потрібно транспортувати, продавати тощо.

Третинний сектор можна розділити на кілька основних груп, які включають:

Торгівля:

- Оптова торгівля: Продаж товарів великими партіями (наприклад, дистриб'ютори).
- Роздрібна торгівля: Продаж товарів безпосередньо кінцевому споживачеві (супермаркети, магазини, інтернет-магазини).

Транспорт та зв'язок:

- Транспорт: Перевезення пасажирів і вантажів усіма видами транспорту (залізничний, автомобільний, авіаційний, морський).
- Зв'язок: Телекомунікаційні послуги, пошта, інтернет-провайдери.

Фінанси та страхування:

- Банківські послуги: Надання кредитів, зберігання вкладів, проведення платежів.
- Страхування: Захист від фінансових ризиків (життєве, медичне, майнове).

Освіта та наука:

- Освіта: Шкільні, університетські та інші навчальні заклади.
- Наука: Науково-дослідні інститути, розробка нових технологій.

Охорона здоров'я та соціальні послуги:

- Охорона здоров'я: Лікарні, поліклініки, стоматологічні кабінети.
- Соціальні послуги: Догляд за людьми похилого віку, послуги для людей з інвалідністю.

ІТ та інформаційні послуги:

- Програмування: Розробка програмного забезпечення, вебдизайн.
- Інформаційні технології: Технічна підтримка, обслуговування комп'ютерних систем.

Туризм і рекреація:

- Туристичні послуги: Готелі, туристичні агентства, екскурсійні бюро.
- Рекреація: Організація дозвілля та відпочинку (парки розваг, кінотеатри, театри).

Державне управління:

- Державні послуги: Адміністративні центри, правоохоронні органи, суди.
- Оборона: Забезпечення безпеки країни.

Професійні та ділові послуги:

- Консалтинг: Надання професійних порад з бізнес-питань.
- Бухгалтерські та юридичні послуги: Аудит, правова підтримка.

Розвиток і перспективи

Третинна сфера перебуває в стані безперервного розвитку, пристосовуючись до технологічних змін і зростаючих запитів суспільства. В Україні, попри загальну тенденцію до збільшення частки сфери послуг у

структурі валового внутрішнього продукту, існує диспропорція, коли переважає торгівля, а високотехнологічні галузі, що сприяють інноваціям, розвинені недостатньо. Розвиток високотехнологічних послуг є важливим для подальшої інтеграції України у світову економіку.

Дослідження третинного сектору економіки має свої особливості, що зумовлені нематеріальною природою послуг та їхньою різноманітністю. Методологія вивчення цієї сфери поєднує загальнонаукові методи з більш специфічними підходами, орієнтованими на вимірювання та аналіз послуг [51].

Особливості методології дослідження:

1. Специфіка предмета дослідження: На відміну від матеріального виробництва, результати діяльності у третинному секторі не завжди можна виміряти у фізичних одиницях. Це вимагає використання якісних методів, які допомагають зрозуміти суб'єктивні аспекти, як-от задоволеність клієнтів, якість обслуговування та соціальні наслідки.

2. Застосування кількісних та якісних методів:

2.1 Кількісні методи: Використовуються для вимірювання об'єктивних показників, як-от внесок у ВВП, кількість зайнятих, обсяги наданих послуг у грошовому вираженні, фінансові показники.

2.2 Якісні методи: Застосовуються для аналізу нематеріальних аспектів, як-от сприйняття послуг, мотивація споживачів, соціальні ефекти. Приклади: опитування, фокус-групи, глибинні інтерв'ю.

3. Міждисциплінарний підхід: Дослідження третинного сектору часто вимагає залучення знань з інших наукових дисциплін:

3.1 Соціологія: Аналіз соціальних тенденцій, що впливають на попит на послуги.

3.2 Психологія: Дослідження поведінки споживачів та їхньої реакції на послуги.

3.3. Статистика та економіко-математичне моделювання: Прогнозування розвитку сектору та аналіз взаємозв'язків між різними економічними явищами.

4. Фокус на системності: Дослідження третинного сектору передбачає системний підхід, що дозволяє розглядати різні послуги як взаємопов'язані елементи. Наприклад, дослідження транспортних послуг може включати аналіз інфраструктури, логістики, зв'язку та навіть фінансування.

5. Динамічність і постійні зміни: Третинний сектор є дуже динамічним, особливо у сфері інформаційних технологій та фінансів. Тому методологія дослідження повинна бути гнучкою, здатною адаптуватися до швидких змін, технологічних інновацій та появи нових видів послуг.

6. Врахування територіальних особливостей: Надання послуг часто пов'язане з конкретною територією, тому важливо враховувати регіональні особливості та рівень розвитку. Для цього використовується географічний аналіз та картографічні методи.

Основні методи дослідження

- Статистичний аналіз: Збір та обробка статистичних даних про зайнятість, обсяги виробництва, інвестиції у сфері послуг.
- Економіко-математичне моделювання: Побудова моделей для прогнозування та аналізу розвитку третинного сектору.
- Порівняльний аналіз: Порівняння розвитку сфери послуг у різних країнах чи регіонах.
- Секторальний аналіз: Детальне дослідження окремих підсекторів (наприклад, ІТ-сфера, фінансовий сектор).
- Метод індукції та дедукції: Формулювання гіпотез і перевірка їх на емпіричних даних.

Таким чином, методологія дослідження третинного сектору є комплексною та багатогранною, що поєднує кількісні та якісні підходи для глибокого аналізу нематеріальних аспектів послуг [54].

Вивчення третинної сфери економіки в регіональному чи локальному масштабі спирається на різні наукові методи, але саме краєзнавчий підхід особливо важливий для оцінки локальних особливостей розвитку послуг в ОТГ,

районах чи містах, з цією метою розглянемо детальну таблицю методів дослідження третинної сфери з краєзнавчим підходом.

Таблиця 1.1

Методична основа краєзнавчого дослідження третинного сектора економіки

Метод	Суть	Приклади використання	Значення для краєзнавчого дослідження
Статистичний аналіз	Збір і обробка кількісних даних про об'єкти та обсяг послуг	Кількість шкіл, лікарень, банків, туристичних об'єктів у ОТГ	Дозволяє кількісно оцінити розвиток сектору та виявити слабкі та перевантажені підсектори
Картографічний метод	Візуалізація розташування об'єктів сфери послуг на карті	Карта аптек, магазинів, культурних та туристичних закладів	Виявляє територіальну нерівномірність, "білі зони", допомагає планувати розвиток інфраструктури
Порівняльний аналіз	Порівняння розвитку сфери у різних регіонах або громадах	Порівняння кількості лікарень, шкіл, туристичних агенцій у сусідніх ОТГ	Сприяє виявленню конкурентних переваг територій, а також їхніх уразливих і проблемних сторін.
Системний підхід	Дослідження взаємодії та взаємозалежності між окремими підсекторами.	Аналіз впливу транспорту на туризм і торгівлю; взаємозв'язок освіти та ринку праці	Дозволяє оцінити комплексну структуру сфери послуг і передбачити ефекти змін
Спостереження та польові дослідження	Безпосереднє відвідування об'єктів для оцінки їх роботи	Відвідування ринку, туристичних маршрутів, медичних закладів	Дає реальну картину діяльності закладів, виявляє проблеми, що не відображені у статистиці
Опитування та анкетування	Збір думок і оцінок населення щодо послуг	Анкетування мешканців про якість шкіл, лікарень, культурних закладів	Враховує потреби населення, допомагає планувати розвиток сфери відповідно до реальних запитів
Документальний метод	Аналіз офіційних документів, планів розвитку та бюджетів	Вивчення місцевих бюджетів, стратегічних планів, статистичних збірників	Дозволяє оцінити стратегічне планування, фінансування та ефективність діяльності сфери послуг

Комплексне використання цих методів дає змогу оцінити стан, ефективність та перспективи розвитку третинної сфери на місцевому рівні, а

також врахувати специфіку конкретного регіону чи громади, що є ключовим у краєзнавчому підході [52].

Використання краєзнавчого принципу на уроках географії є ефективним засобом формування у школярів цілісного уявлення про рідний край та його особливості. Такий підхід поєднує теоретичні знання з практичними дослідженнями, дозволяючи учням збирати, аналізувати та інтерпретувати дані про природні, економічні, соціальні та культурні аспекти свого регіону. Він сприяє розвитку дослідницьких, аналітичних та критичних навичок мислення, формує вміння робити висновки на основі спостережень і статистичних даних. Крім того, краєзнавчий підхід підтримує інтеграцію знань з різних навчальних предметів, підвищує мотивацію до навчання і зацікавленість учнів у вивченні географії. Важливим результатом є також формування національної свідомості та патріотичних цінностей, що проявляється у повазі до історії, культури та природи рідного краю, а також у готовності активно долучатися до життя громади та її розвитку.

РОЗДІЛ 2

НЕВИРОБНИЧА СФЕРИ СКАЛАТСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Соціально-економічна характеристика громади

Скалатська міська територіальна громада Тернопільського району Тернопільської області (далі - Скалатська ТГ) є однією з перших об'єднаних територіальних громад України, утворених у процесі реалізації реформи децентралізації, започаткованої у 2014 році. Офіційне створення громади відбулося 14 липня 2015 року внаслідок об'єднання Скалатської міської ради з рядом сільських рад колишнього Підволочиського району. [48].

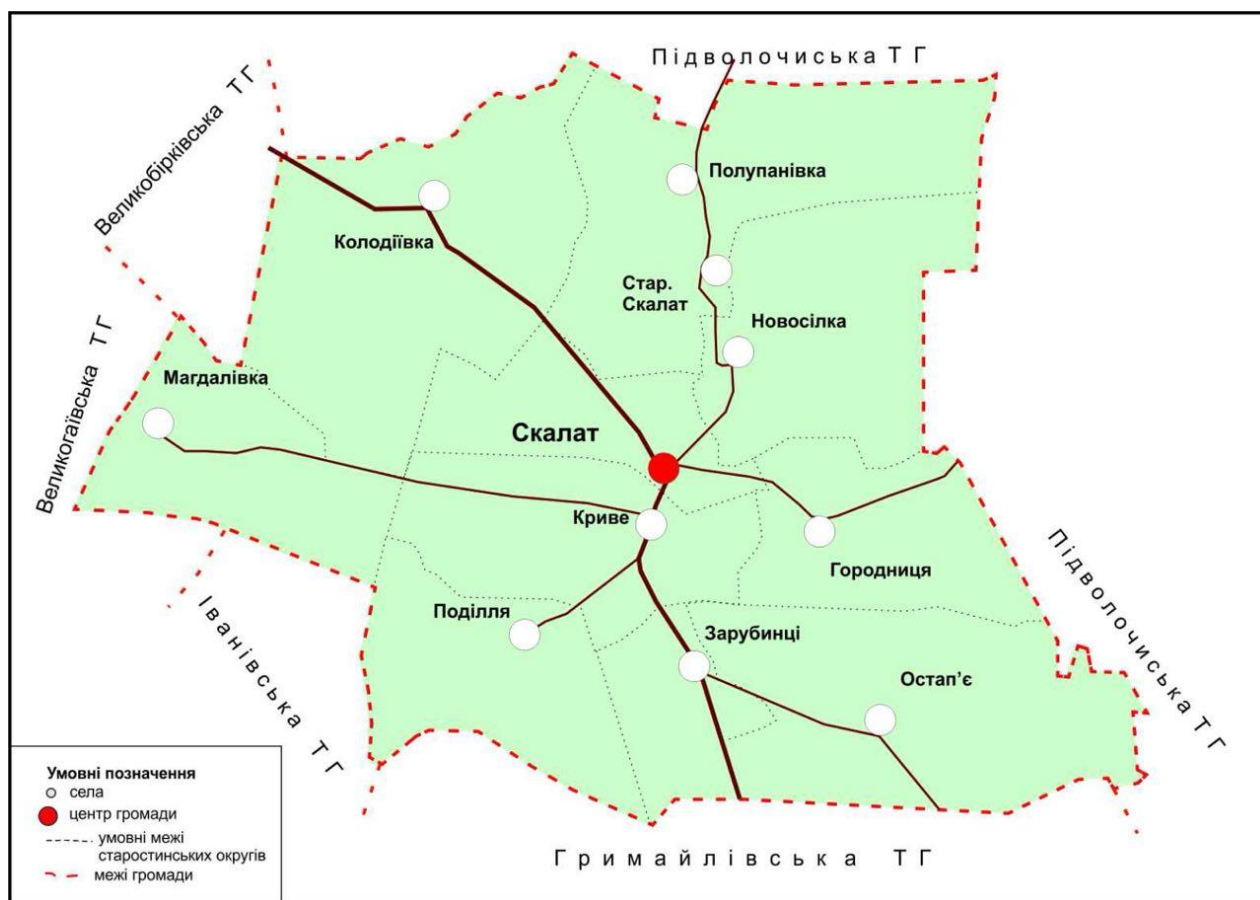

Рис.2.1 Скалатська територіальна громада

До складу Скалатської громади входять 16 населених пунктів (рис.2.1.): м. Скалат та с. Городниця, с. Зарубинці, с. Колодіївка, с.Криве, с. Магдалівка, с. Митниця, с. Новосілка, с. Остап'є, с. Панасівка, с. Поділля, с. Полупанівка, с. Поплави, с. Старий Скалат, с. Теклівка та с. Хоптянка. Адміністративним осередком громади визначено місто Скалат.

Громада вирізняється вигідним географічним положенням, оскільки розташована в центральній частині Тернопільської області. Відстань Скалатської громади до найближчих обласних центрів становить: Тернопіль – 33 км, Хмельницький – 95 км, Івано-Франківськ – 148 км, Львів –161 км, Рівне – 174 км, Луцьк – 190 км, Київ – 445 км. Щодо відстані до державних кордонів: до Польщі (митний пункт Рава-Руська - Гребенне) – 202 км, до Румунії (митний пункт Мамалига - Крива) – 166 км, до Словаччини (митний пункт Ужгород) – 433 км, до Угорщини (митний пункт Чоп) - 428 км, до Білорусі (митний пункт Верхній Теребежів) – 340 км. Загальна площа Скалатської громади становить 224,0 км².

Клімат Скалатської територіальної громади характеризується помірністю та має перехідний характер між морським і континентальним типами. Такі кліматичні умови зумовлені впливом повітряних мас, що надходять як з Атлантики й внутрішніх районів Євразійського материка, так і, у меншій мірі, із середземноморського регіону. Найтеплішим місяцем року є липень, коли середні температурні показники сягають близько +19 °С, а максимальні значення можуть підвищуватися до +38 °С. У січні середня температура становить приблизно -5 °С, тоді як абсолютний мінімум може знижуватися до -34 °С.

Середня тривалість періоду без заморозків становить близько 160 днів, однак у різні роки вона коливається в межах від 122 до 243 днів. Річна сума атмосферних опадів сягає приблизно 560 мм і розподіляється протягом року нерівномірно. Сніговий покрив є нестійким: у зимовий період він неодноразово тане та відновлюється. Найраніша поява снігу спостерігається 16 жовтня, тоді як найпізніша – 13 грудня; формування сталого снігового покриву зазвичай відбувається у другій половині грудня. Найраніше танення снігу можливе 20

лютого, а в окремі роки він зберігається до 29 квітня. Середня висота снігового шару коливається в межах 5-12 см, місцями досягаючи 20-25 см.

Кліматичні умови громади чітко змінюються відповідно до чотирьох пір року, кожна з яких має власні характерні особливості. Найвищою точкою території є село Полупанівка, розташоване на висоті 431 м над рівнем моря.

Територією громади протікає річка Гнила - права притока Збруча (басейн Дністра) довжиною 58 км. Площа водозбірного басейну річки становить 747 км², а похил річища - 1,7 м/км. Долина річки у верхів'ї має трапецієподібну форму, а нижче набуває V-подібного профілю, завширшки 0,5-1,5 км; заплава досягає 350 м у ширину. Річище звивисте, завширшки до 22 м. Вода річки використовується для господарських потреб [49].

Скалатська громада розташована у зоні мішаних лісів, площа лісового покриву становить 1957 га.

Станом на 1 січня 2025 року чисельність населення Скалатської громади становила 13 525 осіб, з яких 239 осіб є внутрішньо переміщеними. З-поміж загальної кількості населення 8 152 особи є працездатного віку (16-60 років), 2 337 осіб - діти віком 0 -18 років, а 4 432 особи належать до молоді у віці 14-35 років. Переважну більшість членів постійних сімей складають люди працездатного віку, причому частка жінок віком 18-65 років становить 69,4 %.

Щодо рівня освіти дорослого населення, 41,3 % мають середньо-спеціальну освіту, 39,0 % - середню, 32,9 % - вищу. Крім того, 13,3 % дорослих мають неповну середню освіту, 10,4 % - неповну вищу, а 9,8 % - лише початкову.

Демографічна ситуація у населених пунктах громади відповідає загальноукраїнській тенденції: смертність перевищує народжуваність, а додатковим негативним чинником є еміграція частини населення за кордон у зв'язку з воєнним станом. Для наочності зміни демографічної ситуації у Скалатській громаді за останні три роки представлені на відповідному графіку (рис.2.2.). Аналіз графіку дозволяє зробити висновок, що природний приріст населення Скалатської громади був негативним протягом останніх трьох років:

у 2022 році - мінус 203 особи, у 2023 році - мінус 93 особи, а у 2024 році - мінус 134 особи.

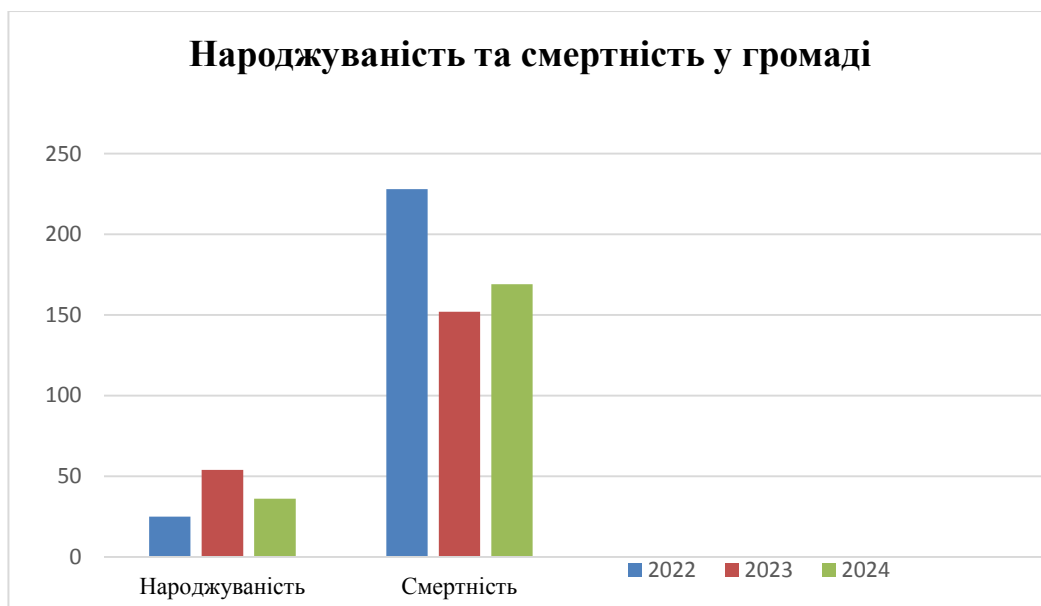

Рис. 2.2. Демографічний стан ТГ

Основна частина факторів, що впливають на демографічну ситуацію, формуються на загальнодержавному рівні та перш за все пов'язані із завершенням бойових дій та відновленням економічної стабільності країни. Подолання фінансової кризи та покращення економічного становища населення сприятимуть досягненню стабільного демографічного розвитку, нормалізації соціально-економічних процесів і відновленню життєвих цінностей у територіальній громаді.

2.2. Інфраструктура невиробничої сфери громади: торгівля, транспорт, освіта, охорона здоров'я, культура, туризм, соціальна сфера та адміністративні послуги

Інфраструктура невиробничої сфери громади охоплює мережу закладів торгівлі, транспорту, освіти, охорони здоров'я, культури, туризму, соціальної сфери та адміністративних послуг. Вона забезпечує базові потреби населення, доступ до якісних послуг, соціальний захист і комфортні умови проживання. Розвиток цієї сфери спрямований на підвищення рівня життя мешканців, доступність послуг, збереження культурної спадщини та формування

привабливого соціального середовища громади. Мережу об'єктів невиробничої сфери Скалатської громади та їх просторове розміщення в межах населених пунктів і адміністративної території, що дозволяє комплексно оцінити рівень розвитку соціальної інфраструктури зображено на рис 2.3.

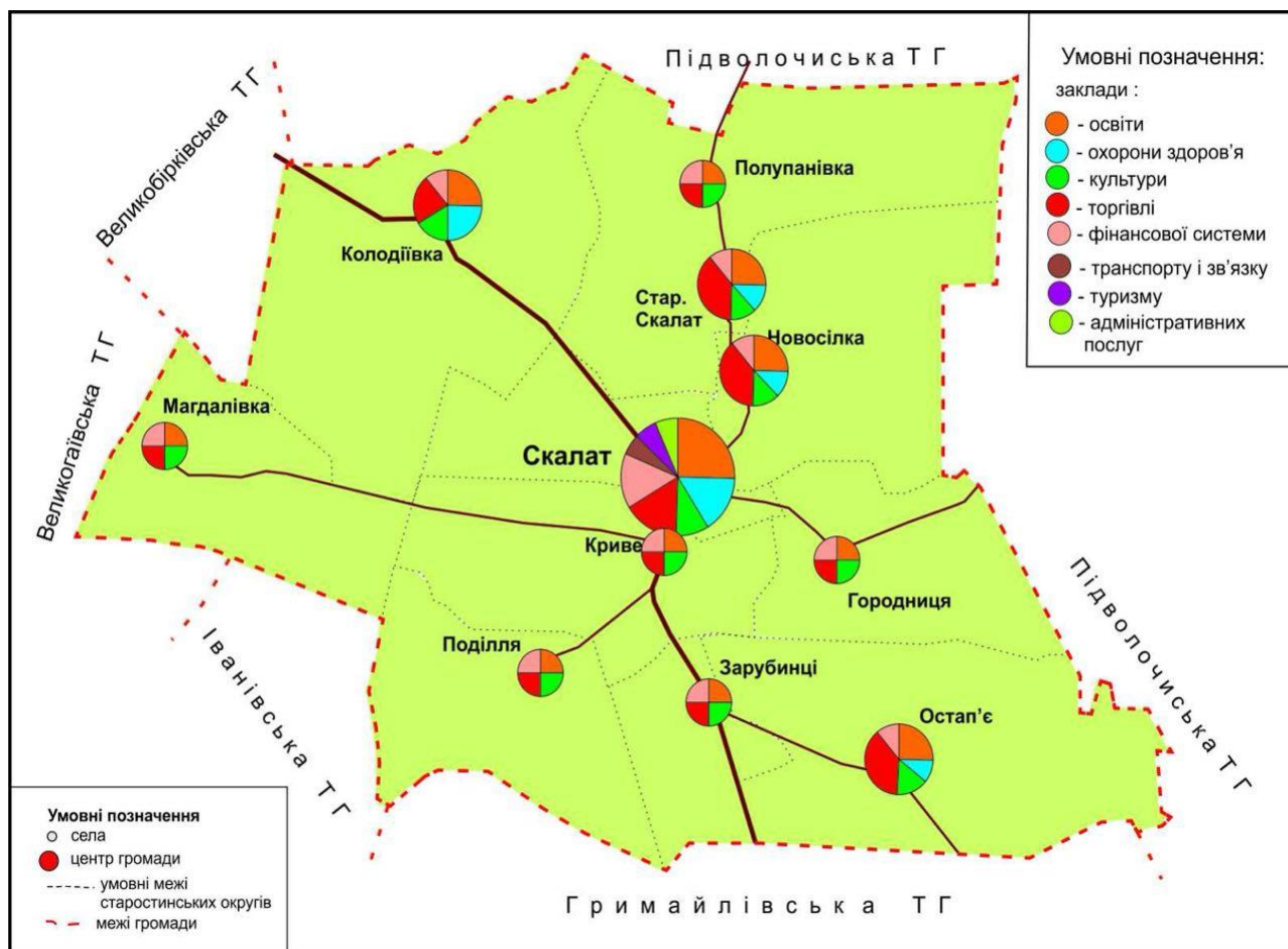

Рис.2.3. Структура невиробничої сфери Скалатської громади

На карті відображено сучасний стан інфраструктури невиробничої сфери громади та показано територіальну доступність основних соціальних, адміністративних і сервісних послуг для населення.

Торгівля. Торгівля, що належить до невиробничої сфери, у Скалатській ОТГ відіграє суттєву роль в економічному житті громади, забезпечуючи мешканців необхідними товарами й послугами, формуючи робочі місця та стимулюючи соціально-економічний розвиток території. Ось кілька ключових напрямів діяльності в цій сфері:

1. Роздрібна торгівля

Роздрібна торгівля є основним напрямом діяльності, пов'язаним із продажем товарів кінцевим споживачам. В Скалатській ОТГ це включає:

- Магазины **(43 з продуктами харчування, 6 одяг та текстиль)**
- Торгові павільйони та кіоски на ринку **(налічує 18 кіосків)**
- Міні-маркети та спеціалізовані магазини, що пропонують певну групу товарів **(у громаді є відомі мережі магазинів Комора, Галиція та Копійочка.)**

2. Оптова торгівля

Цей вид торгівлі включає в себе продаж товарів в більших обсягах і зазвичай це відбувається між підприємствами:

- Постачання сільськогосподарської продукції від місцевих виробників на зовнішні ринки, а також для переробних підприємств.

3. Інтернет-торгівля

Хоча в сільських громадах інтернет-торгівля розвивається не так швидко, все ж вона займає все більшу частку:

- Продаж товарів через інтернет-магазини (одяг, техніка, книги, продукти, рослини).
- Доставка товарів на замовлення, що дозволяє зручніше отримувати продукцію, не виходячи з дому.

4. Торгівля сільськогосподарською продукцією

Місцеві фермери, городники та садівники мають можливість продавати свою продукцію безпосередньо споживачам або через посередників:

- Продаж овочів, фруктів, меду, яєць, молочних продуктів та іншої сільськогосподарської продукції.
- Ринок як основний майданчик для торгівлі місцевими продуктами.

5. Торгівля автомобільними та побутовими товарами

Це напрямок, що має попит на товари, пов'язані з транспортними засобами та побутом:

- Продаж автозапчастин **2 магазини**, автомобільних аксесуарів **1** магазин

- Магазины: *1 побутової техніки, 3 посуду та меблів, 1 мобільних аксесуарів*

- **1 сервіс** з ремонту техніки, **3 сервіси** з ремонту автомобілів та шиномонтажі.

6. Торгівля будівельними матеріалами та інструментами

У громадах, де активно розвивається будівництво та інфраструктура, цей напрямок також має попит:

- Магазины будівельних матеріалів (цемент, цегла, деревина, фарби тощо) *9 будівельних магазинів.*

- Продаж інструментів для ремонту та будівництва.

- Магазины для садівників та городників, що пропонують насіння, добрива, садові інструменти тощо.

Торгівля в Скалатській ОТГ охоплює безліч різних напрямків діяльності, які забезпечують населення необхідними товарами та послугами. Вона є важливим джерелом доходу для місцевих підприємців і значно сприяє розвитку громади. Тренди у розвитку сфери можуть включати активізацію електронної комерції, підтримку малого бізнесу, розвиток інфраструктури та стимулювання місцевого виробництва [47]

Транспорт і зв'язок. Через територію громади проходять автомобільні дороги територіального значення Т 2002, Т 2019 та залізнична колія. Скалат - залізнична станція, що входить до складу Тернопільської дирекції залізничних перевезень Львівської залізниці. Вона розміщена в місті Скалат Тернопільського району Тернопільської області та є кінцевим пунктом гілки, що пролягає від станції Великі Бірки. Діяльність станції обмежується виконанням вантажних операцій.

Транспортна система Скалатської ОТГ є важливим елементом інфраструктури, яка забезпечує зручне та своєчасне сполучення як між населеними пунктами громади, так і з іншими територіями. Транспортні послуги у громаді надаються кількома підприємцями та організаціями, що забезпечують регулярні перевезення для мешканців і гостей ОТГ.

1. Автобусні маршрути:

Скалатська ОТГ має розвинену автобусну мережу, що охоплює основні населені пункти громади, а також з'єднує громаду з районними та обласними центрами. Регулярні автобусні рейси здійснюються як в межах громади, так і на дальні відстані до найближчих міст та сіл.

2. Мікроавтобусні перевезення:

Для зручності жителів Скалатської ОТГ також функціонують мікроавтобусні маршрути, які забезпечують перевезення пасажирів на коротші відстані, а також до віддалених сіл, де відсутнє регулярне автобусне сполучення.

3. Підприємства та перевізники:

Основну частину транспортних послуг надають місцеві приватні перевізники та підприємства, які здійснюють регулярні пасажирські перевезення. Вони виконують рейси як в межах ОТГ, так і між містами та іншими громадами. Серед основних підприємців, що надають транспортні послуги в Скалатській ОТГ, можна зазначити:

- **ПП «Транс-Скалат»** – надає послуги пасажирських перевезень на автобусах середнього класу по Скалатській ОТГ та прилеглих районах.
- **ФОП Іванов І. М.** – здійснює перевезення на мікроавтобусах, зокрема на маршрутах, які з'єднують Скалат з сусідніми населеними пунктами.
- **ПП «Авто-Пасажир»** – надає регулярні рейси до обласних та районних центрів, а також забезпечує внутрішньо-громадське сполучення для мешканців.
- **ФОП Ковалик Т. П.** – здійснює перевезення на маршрутках по маршрутах, що з'єднують Скалат з найближчими великими містами та транспортними вузлами.

Транспортна система громади сприяє зручному та швидкому переміщенню жителів, полегшує доступ до освітніх, медичних та інших соціальних послуг, а також забезпечує ефективне функціонування економіки громади, сприяючи розвитку місцевого бізнесу та туризму.

Послуги зв'язку у громаді включають усі види забезпечення населення інформаційними та комунікаційними можливостями. Вони забезпечують людей

доступом до інформації, можливістю спілкуватися, працювати та отримувати послуги онлайн. До них належить: телефоний зв'язок, інтернет послуги, цифрові та інформаційні послуги, поштовий зв'язок 5 поштових відділень Укрпошти, відділення Нової пошти.

На території Скалатської громади також функціонують: Відділення Ощадбанку України; Страхова компанія «Княжа»; Кредитна спілка «Кредит-фос».

Освіта. Одним із пріоритетних напрямів діяльності Скалатської громади є забезпечення реалізації конституційного права мешканців на якісну освіту, розширення можливостей доступу дітей до закладів дошкільної освіти, а також модернізація змісту, форм і методів навчально-виховного процесу.

Громада приділяє увагу збереженню та оптимальному розвитку мережі дошкільних і загальноосвітніх установ з урахуванням потреб населення, створенню належних умов для їх функціонування та безперебійної діяльності. Важливим завданням також є зміцнення здоров'я дітей, організація повноцінного, безпечного й якісного харчування для учнів, а також упровадження інноваційних освітніх технологій. [37]

Заклади освіти в територіальних громадах України відіграють провідну роль у забезпеченні населення доступною та якісною освітою, особливо на сільських територіях. У результаті впровадження реформи децентралізації громади набули ширших управлінських повноважень і фінансових можливостей у сфері освіти, що сприяє більш ефективному врахуванню та задоволенню місцевих освітніх потреб.

У цілому освітня система територіальних громад охоплює різні типи закладів, визначені законодавством України, зокрема Законом України «Про освіту». [41]

- Заклади загальної середньої освіти (опорні школи та їх філії), що забезпечують оптимізацію освітнього процесу та підвищення якості навчання;
- Заклади дошкільної освіти, де громади самостійно визначають мережу закладів і фінансують їх утримання;

- Заклади позашкільної освіти, які громади можуть створювати для організації гуртків та секцій за різними напрямками.
- Заклад естетичного виховання - музична школа, що забезпечують початкову мистецьку освіту та розвиток творчих здібностей дітей у сферах музичного виконавства, теорії музики та інших мистецьких напрямків.
- Заклад спортивного профілю – ДЮСШ спрямована на підготовку дітей та підлітків у різних видах спорту, забезпечуючи систематичні тренування та розвиток фізичних якостей.
- Професійно-технічна освіта - професійний ліцей, який надає професійну та професійно-технічну освіту, готує кваліфікованих робітників за різними спеціальностями. Заклад спрямований на розвиток практичних навичок, організовує виробниче навчання та співпрацю з місцевими підприємствами для подальшого працевлаштування випускників [31].

Система освіти Скалатської територіальної громади є важливою складовою соціального розвитку громади та спрямована на формування конкурентоспроможної, всебічно розвиненої особистості. Вона включає заклади дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти, що забезпечують безперервний освітній процес для дітей і молоді (рис.2.4).

В освітній системі функціонує один ліцей, який здійснює навчання відповідно до стандарту профільної середньої освіти із поглибленим вивченням окремих предметів, заклад одночасно функціонує як опорний [38]. Окрім цього, на території громади працює дев'ять закладів базової загальної середньої освіти, з яких чотири - заклади загальної середньої освіти та п'ять - гімназії. Освітню мережу також доповнюють десять закладів дошкільної освіти, один позашкільний освітній заклад, музична школа, дитячо-юнацька спортивна школа та професійний ліцей.

У процесі реформування освітньої системи сформувалася збалансована мережа закладів освіти, структура якої узагальнено наведена на рис. 2.5.

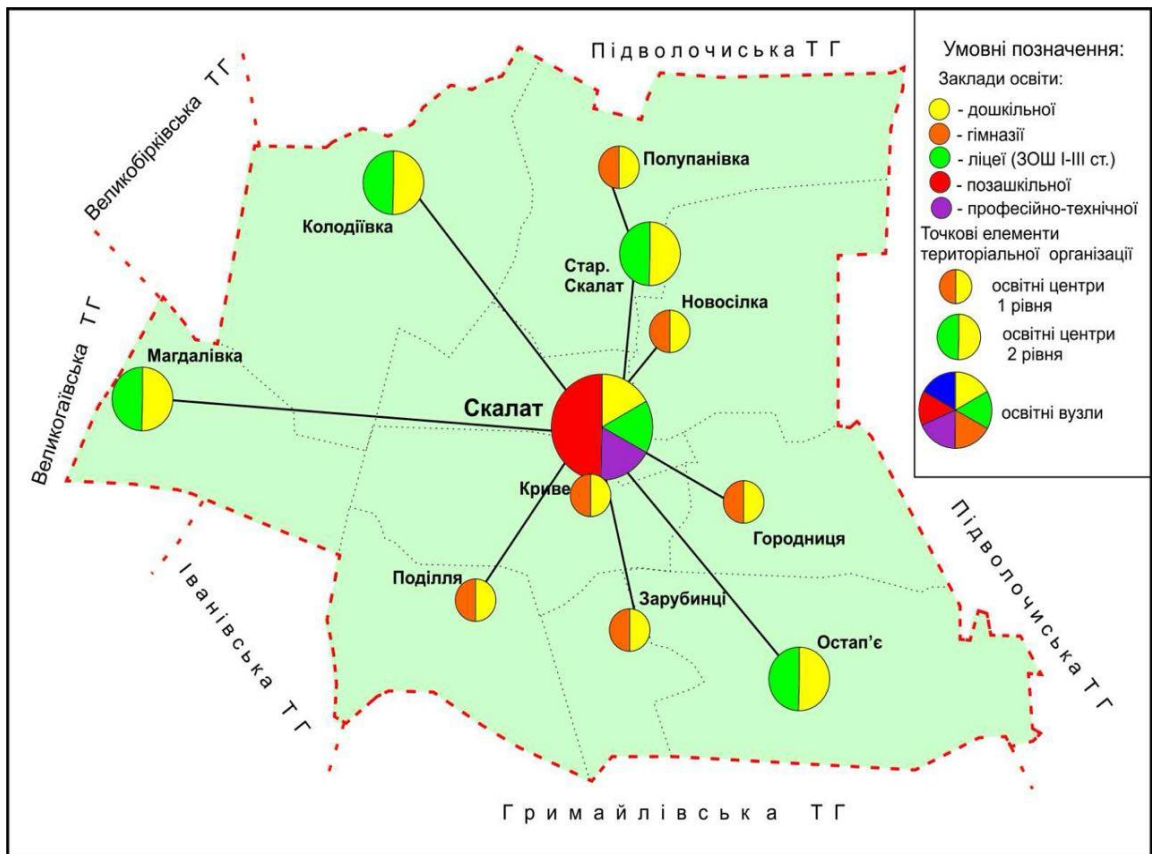

Рис.2.4. Система освіти Скалатської територіальної громади

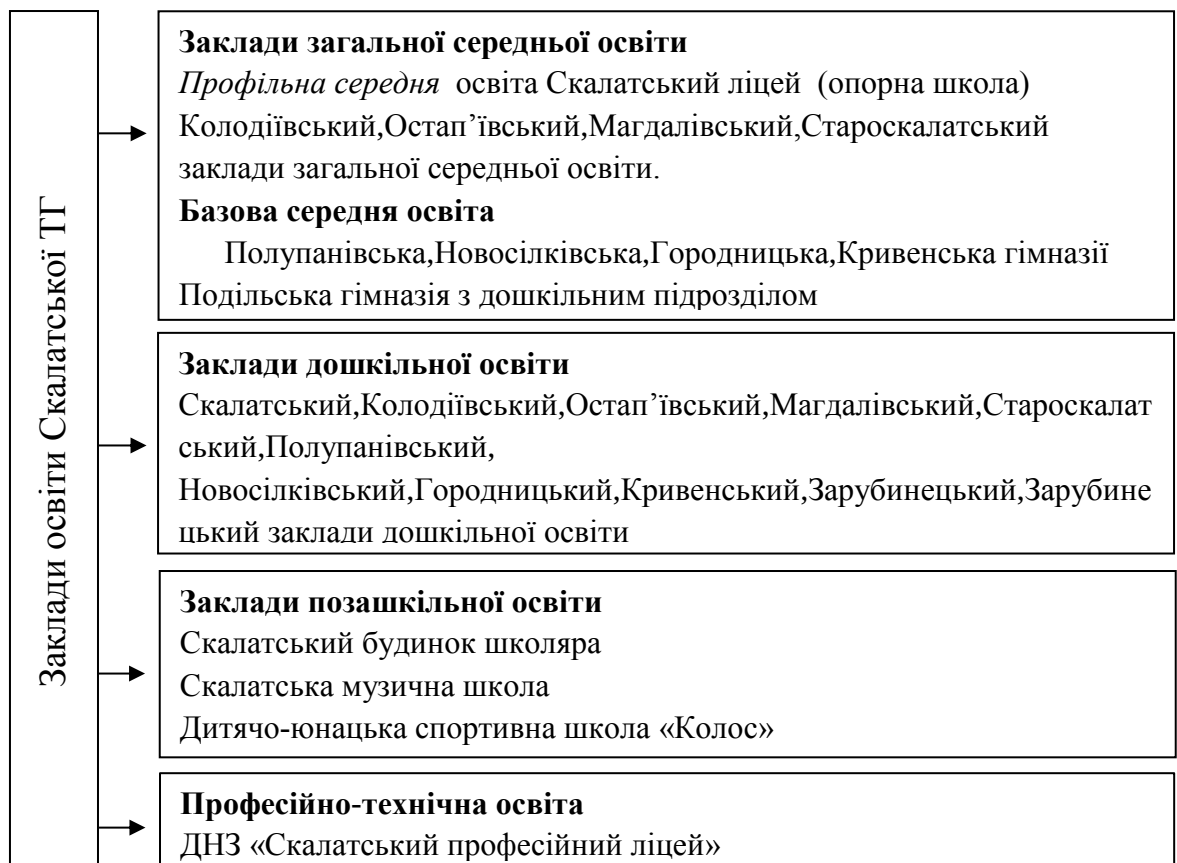

Рис.2.5. Заклади освіти Скалатської територіальної громади

Станом на 1 вересня 2025 року дошкільну освіту здобувають 237 дітей, об'єднаних у 18 вікових груп, а в закладах загальної середньої освіти навчається 1152 учні, які сформували 95 класів. Динаміка чисельності школярів у закладах освіти ОТГ за період з 2016 по 2025 рік свідчить про відповідні зміни в освітньому контингенті громади що узагальнено на рис 2.6.

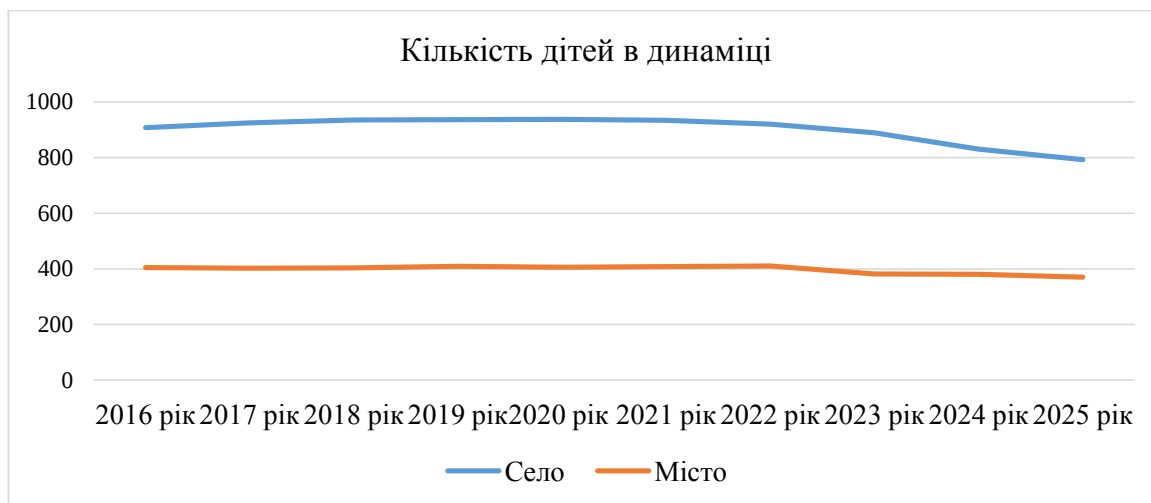

Рис. 2.6. Динаміка учнів Скатської територіальної громади у період 2016-2025 років

Аналіз статистичних даних щодо чисельності дітей шкільного віку свідчить, що впродовж 2016–2021 років чисельність учнів у закладах освіти тривалий час залишалася порівняно незмінною. Починаючи з 2022 року, як у міських, так і в сільських закладах загальної середньої освіти спостерігається тенденція до поступового скорочення учнівського контингенту [24]. Детальніша динаміка чисельності дітей станом на 1 вересня 2025 року в населених пунктах Скалатської громади - у повнокомплектних і малокомплектних школах - представлена на рис. 2.7.

Аналіз поданого рисунка дає змогу встановити, що до категорії малокомплектних закладів загальної середньої освіти в Скалатській громаді належать Подільська гімназія, у якій навчається 48 учнів, Городницька гімназія з контингентом 52 учні, Кривенська гімназія, де здобувають освіту 60 школярів, а також Полупанівська гімназія з кількістю 63 учні. Нормами постанови Кабінету Міністрів України передбачено обмеження щодо спрямування освітньої

субвенції на утримання закладів загальної середньої освіти за певних умов, якщо чисельність учнів становить менше 25 осіб станом на 1 вересня 2016 року, менше 45 осіб - з 1 вересня 2025 року та менше 60 осіб - з 1 вересня 2026 року.

Рис.2.7. Кількість учнів у сільських ЗЗСО

За таких обставин органи місцевого самоврядування опиняються перед вибором: організовувати підвезення дітей до більших, повнокомплектних шкіл або ж забезпечувати виплату заробітної плати педагогічним працівникам малокомплектних закладів за рахунок місцевого бюджету. У школах із чисельністю учнів менше 45 осіб класи, як правило, складаються з 5–6 дітей. Через нестачу учнів для формування повноцінних класів (не менше п'яти осіб відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту») навчальні заняття часто організовуються в індивідуальній формі або в об'єднаних класах, переважно на рівні початкової школи, де навчаються діти різних вікових категорій. Такі умови суттєво обмежують можливості соціальної взаємодії та взаємного навчання учнів [21].

Окремою проблемою залишається нестача педагогічних кадрів: учителі нерідко не мають змоги забезпечити необхідну кількість навчальних годин за своєю спеціальністю, що негативно впливає на рівень оплати їхньої праці та призводить до залучення до освітнього процесу спеціалістів, які не мають

відповідної профільної підготовки. Водночас на органи місцевого самоврядування покладається відповідальність за організацію та забезпечення належних умов функціонування закладів освіти, безпечного підвезення учнів до опорного закладу освіти, яким у Скалатській громаді є Скалатський ліцей. Опорні школи, як правило, вирізняються кращим матеріально-технічним забезпеченням, вищим рівнем фінансування та наявністю кваліфікованих педагогічних кадрів. Інформацію щодо рівня кваліфікації педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти Скалатської громади подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

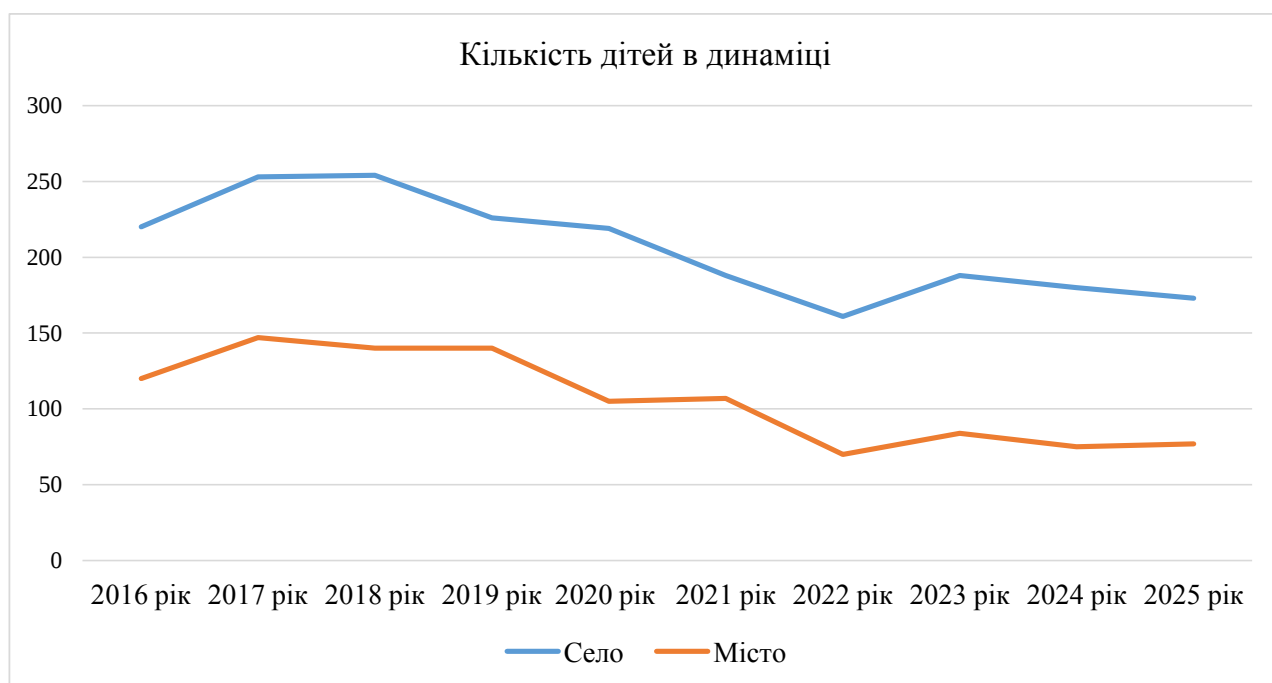
Педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти Скалатської громади

ЗЗСО	Педагогічні працівники	Вища кваліфікаційна категорія	I кваліфікаційна категорія	II кваліфікаційна категорія	Спеціаліст	Старший вчитель	Вчитель-методист	Старший вихователь
Скалатський ліцей	44	30	5	2	7	23	3	1
Староскалатський ЗЗСО	29	19	4	4	2	5	2	-
Колодіївський ЗЗСО	24	16	1	3	4	9	-	-
Остап'ївський ЗЗСО	22	15	2	2	2	4	-	-
Магдалівський ЗЗСО	17	15	-	1	-	4	1	-
Новосілківська гімназія	17	12	1	3	1	6	-	-
Городницька гімназія	16	11	1	-	3	5	-	-
Кривенська гімназія	15	6	2	3	3	4	-	-
Полупанівська гімназія	15	10	3	-	2	3	-	-
Подільська гімназія	9	5	1	1	1	3	-	-
Всього	208	139	20	19	25	46	6	1

У більшості шкіл працюють педагоги з фаховою педагогічною або предметною освітою, які регулярно проходять підвищення кваліфікації. Вчителі володіють сучасними методиками викладання, застосовують інноваційні освітні технології та дотримуються державних освітніх стандартів. Значна частина педагогів має кваліфікаційні категорії та професійні сертифікати, що підтверджують їхню компетентність і досвід.

У Скалатській громаді функціонує 11 закладів дошкільної освіти, серед яких один є дошкільним підрозділом Подільської гімназії. У дитячих садочках працюють фахові педагоги з належною освітою та досвідом, а також технічний персонал, який допомагає створювати безпечні та комфортні умови для дітей.

Всього працює 75 працівників, з них 11 завідувачів, 24 вихователі та 40 технічних працівників. Станом на 1 вересня 2025 року загальна кількість вихованців у громаді становить 250 дітей. Вони навчаються у ясельних, молодших, середніх, старших та різновікових групах. Кількість дітей які навчаються у дошкільних закладах ОТГ, за період 2016 року по 2025 рік узагальнено на рис 2.8 [25].

**Рис.2.8. Динаміка вихованців Скалатської ТГ у період
2016-2025 років**

У дошкільних закладах з 2017 по 2019 роках трималася на одному рівні починаючи з 2020 року ситуація значно погіршується - це склалося під впливом несприятливої демографічної ситуації, зменшені народжувальності у громаді, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни з 2022 року .

Скалатський будинок школярів здійснює забезпечення змістовного дозвілля школярів у вільний від навчання час, розвиток їхніх творчих здібностей, талантів, інтересів та пропонує безкоштовні заняття у різноманітних гуртках за такими напрямками: Еколого - натуралістичний; Військово-патріотичний; Художньо-естетичний; Гуманітарний; Оздоровчий; Соціально-реабілістичний; Національно-патріотичний.

Начальний процес забезпечує педагогічний склад - 13 керівників гуртків кваліфікованих фахівців , які мають відповідну освіту та досвід роботи у сфері навчання та виховання. На сьогоднішній день у закладі навчається 312 дітей різного віку у 20 гуртках різного напрямку [12].

Скалатська музична школа основною діяльністю якої є надання початкової мистецької освіти дітям та молоді в Скалатській міській територіальній громаді. Діяльність забезпечує кваліфікований педагогічний колектив у складі 18 викладачів, на даний час у школі навчаються 143 учні.

Основні напрямки діяльності:

- Навчання музичним інструментам та вокалу: Школа пропонує індивідуальні уроки з різних спеціальностей. Серед інструментів, яким навчають, є: Фортепіано; Скрипка; Бандура; Баян; Акордеон; Духові інструменти (сопілка, саксофон); Вокал (сольний спів)
- Теоретичні дисципліни: Окрім індивідуальних занять, учні відвідують групові уроки з музично-теоретичних предметів, де вивчають основи музичної грамоти та теорії музики.
- Колективне музикування: Учні залучаються до занять у хорі, інструментальних або вокальних ансамблях, що сприяє розвитку навичок спільної творчості та комунікації.

- Організація культурних заходів: Школа бере активну участь у культурному житті громади, організовуючи концерти, виступи учнів та викладачів, а також долучається до різноманітних місцевих святкувань та патріотичних заходів.

- Розвиток творчих здібностей: Головна мета закладу - це розвиток творчих здібностей, естетичного смаку та формування мистецьких компетентностей у здобувачів освіти, роблячи їхній внутрішній світ багатшим.

- Позашкільна освіта: Школа функціонує як заклад позашкільної освіти, забезпечуючи дітям можливість отримати початкову мистецьку освіту у вільний від основних шкільних занять час.

У громаді функціонує ДЮСШ «Колос» – заклад спортивного профілю, який створює умови для: фізичного розвитку та оздоровлення дітей; змістовного відпочинку та дозвілля молоді; самореалізації та набуття навичок здорового способу життя; підготовки спортсменів для резервного спорту.

В закладі ДЮСШ навчається 221 дитина, яких тренують 7 висококваліфікованих тренерів, які мають досвід роботи з дітьми різного віку та рівня підготовки.

Вони забезпечують індивідуальний підхід до кожного вихованця, сприяючи розвитку спортивних навичок та фізичної підготовки. Молодь громади досягає значних успіхів у таких видах спорту, як: важка атлетика, волейбол, футбол [37].

Видатні досягнення спортсменів Скалатської ОТГ:

- Юні волейболісти – дворазові чемпіони обласних змагань та призери Всеукраїнських турнірів;

- Zenchenko Sofiya – бронзова призерка II Юнацьких Олімпійських ігор у Пекіні;

- Хлян Марія – чемпіонка Європи та призерка Чемпіонату світу з важкої атлетики;

- Барановська Ірина – срібний призер Чемпіонату світу з важкої атлетики.

Професійно-технічне училище Скалатської ТГ проводить підготовку кадрів з таких професій: на базі неповної середньої освіти (9класів):

- слюсар з ремонту автомобілів, тракторист-машиніст с/г виробництва, водій автомобіля категорій «С1»
- кухар-кондитер.

Педагогічний колектив закладу включає 9 майстрів виробничого навчання та 13 викладачів, які працюють під керівництвом директора. Цей кваліфікований колектив забезпечує високий рівень навчального процесу, поєднуючи теоретичні знання з практичними навичками, необхідними для успішної професійної діяльності. В результаті, заклад активно сприяє працевлаштуванню своїх випускників, формуючи конкурентоспроможних фахівців для сучасного ринку праці. На сьогодні в училищі навчається 119 студентів. Згідно з вимогами чинного законодавства, заклад може здійснювати підготовку лише за двома спеціальностями, оскільки не має достатнього контингенту учнів. Це ставить установу під загрозу закриття, що ускладнює її подальший розвиток і стабільне функціонування [9].

Рівень розвитку освітньої сфери в територіальних громадах виступає важливим індикатором ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, дієвості управлінських рішень, доцільності використання ресурсів та налагодженої співпраці з громадськістю. Згідно з чинним законодавством України, з урахуванням власних можливостей і фінансової спроможності, територіальні громади відповідають за забезпечення права мешканців на здобуття освіти та підвищення якості освітніх послуг. При цьому беруться до уваги демографічні процеси, соціально-економічний стан території, потреби населення, а також вимоги державного, обласного й районного рівнів управління [6].

Процеси децентралізації та впровадження нових моделей фінансування закладів освіти з державного бюджету супроводжуються низкою проблемних питань. Серед них – обмежені фінансові ресурси для оновлення освітньої інфраструктури, брак кваліфікованих педагогічних кадрів, особливо в сільській

місцевості, а також потреба в оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти, що нерідко передбачає ліквідацію малокомплектних шкіл. Починаючи з 2025 року, освітні установи з чисельністю учнів менше 40 осіб не отримуватимуть освітньої субвенції.

Разом із тим реформа децентралізації дала й позитивні результати: громади отримали ширші повноваження у вирішенні освітніх питань, поліпшилися умови навчання в опорних школах завдяки зростанню фінансування, зокрема для облаштування спеціалізованих навчальних кабінетів - хімії, фізики, інформатики тощо. Окрім цього, посилилася увага до індивідуальних освітніх потреб здобувачів освіти [34].

Культура. Культурна сфера Скалатської об'єднаної територіальної громади спрямована на всебічний розвиток особистості мешканців, підтримку творчих здібностей, збереження та популяризацію обрядово-фольклорних колективів, що представляють автентичне українське мистецтво, а також на охорону історико-культурної спадщини та естетичне виховання дітей. Важливе місце займають заходи національно-патріотичного та мистецького спрямування, метою яких є формування моральних і громадянських цінностей молоді.

У структурі Скалатської міської ради функціонує 16 клубних установ:

- 1 будинок культури міського типу - у місті Скалат;
- 5 будинків культури сільського типу - у селах Городниця, Старий Скалат, Поділля, Колодіївка та Остап'є;
- 10 сільських клубів - у селах Хоптянка, Панасівка, Криве, Зарубинці, Магдалівка, Митниця, Теклівка, Поплави, Полупанівка та Новосілка.

У 2024 році в громаді працювало 50 аматорських творчих колективів, у яких брали участь 495 осіб, серед них 443 дитини, об'єднані в 21 дитячий колектив. [33]

Медицина. Медична сфера в територіальних громадах є стратегічним напрямом розвитку та інструментом підвищення якості життя, довголіття та добробуту мешканців. Від рішень місцевої влади залежить доступність, якість та

сучасність медичних послуг для населення. У Скалатській громаді медична система представлена такими ланками: Первинна медична допомога – комунальне некомерційне підприємство (КНП) «Скалатський медичний центр» [32], до складу якого входять 4 амбулаторії (с. Старий Скалат, с. Новосілка, с. Колодіївка, с. Остап'є) та Вторинна (спеціалізована) медична допомога - КНП «Скалатська комунальна районна лікарня» Скалатської міської ради; Аптечна мережа – 4 аптеки.

У закладах охорони здоров'я громади працюють близько 160 осіб. Вторинна медична допомога надається через амбулаторно-поліклінічні та стаціонарні відділення [35]. Діяльність лікарні охоплює комплекс медичних послуг, що включає лікування, реабілітацію, профілактику захворювань та підтримку здоров'я громадян. Лікарня здійснює прийом та розміщення пацієнтів, оцінку стану їхнього здоров'я, надає невідкладну допомогу, а також проводить діагностичні та лікувальні процедури, забезпечуючи широкий спектр медичних послуг. Структура управління КНП «Скалатська комунальна районна лікарня» Скалатської міської ради схематично відображена на рисунку 2.9.

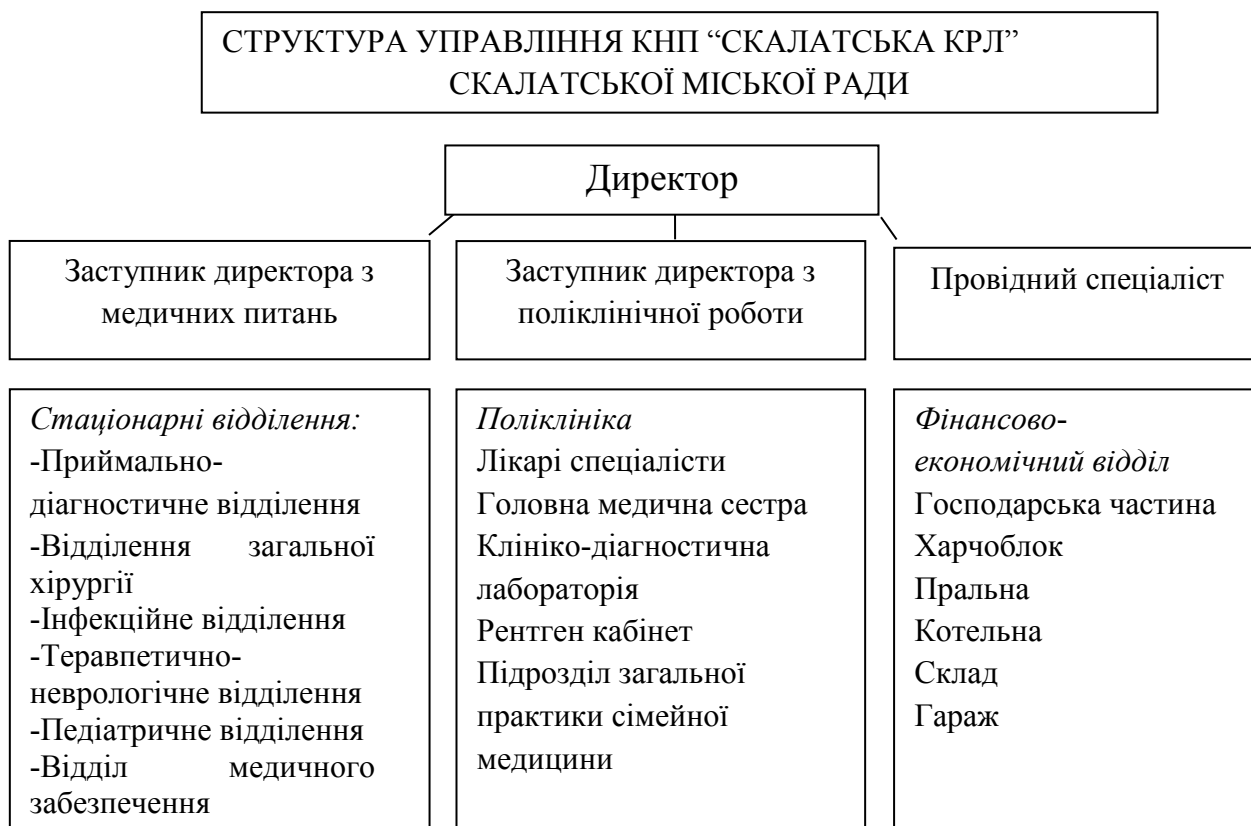

Рис. 2.9. Структура управління КНП «Скалатська КРЛ»

Забезпеченість закладу охорони здоров'я кваліфікованими медичними працівниками виступає визначальним чинником результативності надання медичних послуг, адже саме діяльність фахівців формує основний обсяг фінансування медичних установ. На рівні спеціалізованої медичної допомоги обслуговування пацієнтів здійснюється лікарями таких спеціальностей: хірургія, неврологія, офтальмологія, акушерство та гінекологія, отоларингологія, рентгенологія, стоматологія, дерматологія, інфекційні хвороби, фтизіатрія, травматологія, психіатрія, наркологія, педіатрія, терапія, кардіологія, реабілітаційна медицина, фізична терапія, ерготерапія, а також за участю асистента ерготерапевта [18].

З метою забезпечення безперервного надання екстреної медичної допомоги на госпітальному етапі в приймально-діагностичному відділенні організовано цілодобове чергування лікаря-анестезіолога. Крім того, функціонує система чергувань лікарів удома за окремими спеціальностями, зокрема хірургії, терапії, неврології та педіатрії, а також забезпечується робота клініко-діагностичної лабораторії та рентгенологічної служби.

Фінансове забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я здійснюється за рахунок власних надходжень відповідно до Програми медичних гарантій, що реалізується Національною службою здоров'я України, а також коштів місцевого бюджету Скалатської міської ради в межах Програми фінансової підтримки КНП «Скалатська КРЛ» на 2025 рік.

Заклад охорони здоров'я забезпечує реалізацію широкого переліку пакетів медичних послуг, що фінансуються НСЗУ, серед яких: проведення діагностики, лікування та медичного супроводу осіб, які живуть з ВІЛ; надання стаціонарної та мобільної паліативної допомоги дорослому населенню й дітям; виконання хірургічних операцій у стаціонарних умовах і проведення малих хірургічних втручань; надання стоматологічної допомоги в амбулаторному форматі; амбулаторне ведення вагітності; стаціонарне лікування без оперативних втручань; амбулаторна реабілітаційна допомога; здійснення профілактичних, діагностичних і лікувальних заходів на первинному рівні; медичний супровід

пацієнтів із туберкульозом і психічними розладами; а також організація надання медичної допомоги із залученням лікарів-інтернів.

Стаціонарне відділення розраховане на 111 ліжок і надає допомогу пацієнтам Скалатської громади, навколишніх сіл та інших ОТГ. У відділенні працюють дев'ять лікарів, а всі процеси реєстрації пацієнтів ведуться в електронній системі охорони здоров'я [13].

Пріоритетними завданнями розвитку медичної сфери громади є: збереження та модернізація лікувально-профілактичних закладів; матеріальне забезпечення закладів охорони здоров'я; ефективне управління кадровою політикою; стимулювання залучення додаткових фінансових ресурсів від суб'єктів господарювання.

Соціальний захист населення. Упродовж 2024 року комунальний заклад соціального обслуговування Скалатської територіальної громади надав послуги 530 отримувачам, загальний обсяг яких становив 112 431 соціальну послугу.

Соціальне обслуговування за місцем проживання здійснювалося для 276 осіб, серед яких - громадяни віком понад 80 років, особи з п'ятою групою рухової активності, люди похилого віку, особи з інвалідністю, ветерани та інваліди війни, члени сімей учасників АТО, внутрішньо переміщені особи, ветерани праці, а також громадяни, які постраждали внаслідок надзвичайних обставин.

У межах функціонування послуги «Соціальне таксі» було здійснено 374 виїзди з метою транспортування осіб із порушеннями опорно-рухового апарату. Крім того, через пункт прокату відділення з надання адресної натуральної та грошової допомоги 84 особам з інвалідністю було передано засоби реабілітації.

Розвинена соціальна інфраструктура громади забезпечує надання комплексної підтримки вразливим категоріям населення, а функціонування поштових і фінансових установ створює умови для рівного доступу мешканців до грошових, поштових та страхових послуг.

Туризм. Скалатська громада характеризується вагомим туристично-рекреаційним потенціалом. Однією з найбільш привабливих локацій є місто Скалат, розташоване поблизу трьох скель Медоборів і засноване на берегах річки

Гнилої. Центральною архітектурною домінантою міста виступає кам'яний замок XVII століття, збудований Кшиштофором Віхровським - послом сейму, галицьким мечником та королівським ротмістром. На поданих світлинах відображено історичний вигляд фортифікаційної споруди та її сучасний стан [27].

У серпні 2004 року Скалатський замок увійшов до складу Збаразького історико-архітектурного заповідника, який уже в січні 2005 року набув статусу Національного заповідника «Замки Тернопілля». На території замку діють краєзнавчі музеї, що виконують освітню, культурну та науково-дослідну функції, спрямовані на дослідження й збереження історичної спадщини Скалатського краю, пам'яток матеріальної та духовної культури, а також на представлення сучасних досягнень регіону. Наразі в приміщеннях замку функціонує кілька постійних музейних експозицій.

У межах села Старий Скалат, на підвищеннях заповідної території «Медобори», функціонує меморіальний музей-садиба Леся Курбаса. Обрання цього місця для створення музею зумовлене тим, що саме тут 25 лютого 1887 року народився Лесь Курбас - визначний український театральний режисер і драматург [10].

Експозиційний простір музею охоплює п'ять приміщень колишнього родинного будинку та репрезентує основні періоди життєвого й творчого шляху митця. Представлені матеріали висвітлюють біографію Леся Курбаса, історію збереження його спадщини та діяльність театральних осередків, пов'язаних із його творчістю, зокрема «Руської бесіди», «Тернопільських театральних вечорів», «Молодого театру» і театру «Березіль».

У північній частині села Полупанівка, відомого ще з XVI століття, розташована Свята Гора. Це місце є важливою християнською святинею, однак археологічні дослідження вказують на наявність тут залишків давнього святилища, що свідчить про релігійну значимість території ще з давніх часів.

Із гори витікає кілька джерел, вода яких славиться своїми цілющими властивостями. Одне з джерел походить із відбитку стопи Божої Матері, що надає йому особливого духовного значення для віруючих.

У 2010 році на Святій Горі було відкрито Хресну дорогу, яка налічує 14 образів Ісуса Христа, що відображають Його шлях до Голгофи. Цей комплекс

служує не лише релігійним центром, а й туристичною та культурною пам'яткою для громади [22].

На території Скалатської громади зосереджено різноманітні природоохоронні об'єкти, які мають наукове, екологічне та туристичне значення [45]:

1. Гідрологічна пам'ятка природи - *Колодіївське джерело Пресвятої Богородиці*. Джерело є важливим об'єктом для збереження водних ресурсів та духовного відпочинку мешканців.

2. Ботанічна пам'ятка природи - *Скалатська степова ділянка*, яка зберігає унікальні степові рослинні угруповання та є об'єктом наукових досліджень.

3. Заповідник фонду ботанічного заказника місцевого значення - *«Гостра могила №2»*, що охороняє рідкісні види рослин та є важливим компонентом місцевої екологічної мережі.

4. Заповідник «Медобори», частина якого проходить через територію громади, представляє інтерес для науковців і слугує середовищем збереження біорізноманіття та рідкісних видів флори і фауни.

5. Екологічна пам'ятка природи - *викопні рифи Сарматсько-гоморя*, які є об'єктом палеонтологічного та геологічного значення.

6. Геоморфологічна пам'ятка природи місцевого значення - *Велике Сідло* (між селами Старий Скалат і Новосілка). Це викопний морський риф, складений щільними вапняками, який за легендою був місцем відпочинку велетнів у доісторичні часи.

Ці об'єкти не лише сприяють збереженню природної та історико-культурної спадщини, але й формують екологічну та туристичну привабливість Скалатської громади. [49]

Адміністративні послуги (ЦНАП). Скалатський ЦНАП функціонує як сучасний адміністративний заклад, розташований у приміщенні площею 100 кв.м і оснащений 10 робочими місцями. Центр надає 63 види адміністративних послуг органів виконавчої влади, що робить його ключовим елементом системи державного управління на місцевому рівні. Перелік основних послуг, що надавалися у 2024 році:

1. Послуги у сфері державної реєстрації актів цивільного стану: видача витягів з Державного реєстру актів цивільного стану громадян (щодо народження, смерті та укладення шлюбу); повторне оформлення та видача свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану; здійснення державної

реєстрації зміни імені, а також внесення змін, відновлення чи скасування відповідних актових записів.

2. Соціальні послуги: забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації; надання інформації з Єдиного державного реєстру ветеранів війни; обслуговування ветеранів війни, учасників бойових дій і членів сімей загиблих (померлих) захисників; актуалізація персональних даних військовослужбовців [44].

Із додаткових можливостей це консультації спеціалістів Головного управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області; безкоштовний Wi-Fi для відвідувачів через QR-код; оплата адміністративного збору через термінал, встановлений у приміщенні ЦНАП; Ігровий простір для дітей, що робить отримання послуг комфортним для сімей;

У липні 2024 року запроваджено пересувне віддалене робоче місце адміністратора - «Мобільний адміністратор» із використанням спеціального автоматизованого комплексу «Мобільний кейс»; забезпечується безбар'єрний доступ для маломобільних груп населення; встановлена електронна черга для зручності відвідувачів; центр активно залучає суб'єктів надання адміністративних послуг для задоволення потреб жителів громади. ЦНАП Скалатської громади забезпечує доступність, оперативність та комфорт отримання адміністративних послуг, сприяючи підвищенню якості життя та рівня обслуговування мешканців.

Вивчення невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади у закладах загальної середньої освіти є важливим елементом краєзнавчого підходу до навчання географії. Дослідження закладів освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі, транспорту та соціальних послуг дозволяє учням отримати цілісне уявлення про функціонування громади, взаємозв'язок різних підсекторів невиробничої сфери та їх вплив на якість життя мешканців. Такий підхід сприяє розвитку дослідницьких навичок, аналітичного та критичного мислення, умінню збирати та аналізувати статистичні й практичні дані. Крім того, вивчення рідного краю формує у школярів патріотичні цінності, національну свідомість та активну

громадянську позицію, мотивує до участі у житті громади та підвищує інтерес до навчання географії як предмета, що безпосередньо пов'язаний із їхнім життям та соціальним середовищем.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ У 9 КЛАСІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ГОСПОДАРСТВА»

3.1. Аналіз навчальних програм, підручників та методичних посібників з курсу «Географія. Україна та світове господарство », 9 клас

Запровадження краєзнавчого підходу в освітній процес шкільного курсу географії сприяє перетворенню теоретичних знань учнів на практичні вміння й навички. Воно дає змогу вчителям організувати навчально-виховний процес так, щоб місцевий матеріал слугував основою для формування географічних компетентностей, дотримуючись дидактичних принципів «від відомого до невідомого» та «від близького до далекого».

Зміст курсу «Географія. Україна і світове господарство» 9 клас, як шкільної навчальної дисципліни, що вивчається за оновленою навчальною програмою з географії для учнів 6–9 класів (2022 рік) (авт.. А. І. Довгань, Р. В. Гладковський, І. Г. Савчук, В. В. Совенко) дає можливість здійснювати краєзнавчий підхід і керуватися краєзнавчим принципом під час вивчення багатьох тем кожного з розділів. Програма спрямована на зміну акценту з предметоорієнтованого підходу на орієнтацію на учня, щоб принцип «навчати дитину, а не просто викладати предмет» став реальним у практиці, а не залишався лише декларацією [28].

На опанування цього курсу передбачено 52 години (1,5 години щотижня), з яких 3 години становлять резерв.

Основне призначення курсу полягає у формуванні в учнів цілісного уявлення про провідні напрями розвитку національної та світової економіки, а також у розумінні місця й ролі України в умовах сучасного глобалізованого простору.

Для реалізації поставленої мети визначено такі завдання:

- сформувати систему базових понять і знань із суспільної географії та особливостей функціонування сучасного господарства України й світу;
- ознайомити учнів зі структурою світового господарства, її проявами в економіці України та основними глобальними викликами, що стоять перед людством;
- навчити здійснювати аналіз економічних, соціальних і екологічних процесів та явищ на різних просторових рівнях – від глобального до місцевого;
- розкрити значення міжнародної співпраці у вирішенні світових проблем;
- сприяти розвитку пізнавальної активності, інтелектуальних і творчих здібностей школярів, а також умінь самостійного пошуку й опрацювання географічної та статистичної інформації з різноманітних джерел.

Визначальним принципом побудови змісту курсу географії у 9 класі є інтегративний підхід, що реалізується через поєднання суспільно-географічних складових під час вивчення розвитку й розміщення господарства у світі, Україні та власному регіоні.

Навчальною програмою передбачено рубрики «Дослідження» і «Практичні роботи». Запропоновані теми досліджень можуть змінюватися чи удосконалюватися вчителями, можуть бути індивідуальні чи групові. Доцільно теми запропонувати на особистий вибір учнями заздалегідь (на початку навчального року), а досліджений матеріал представити у вигляді презентації, доповіді, персонального відео чи іншого методу та засобу під час вивчення теми уроку, до якої відноситься дослідження. Виконана робота оцінюється вчителем.

Під час вибору теми дослідження рекомендується враховувати регіональні особливості, навчально-методичне забезпечення та матеріально-технічне оснащення школи. З метою практичного спрямування, програмою передбачено виконання 10 практичних робіт, які сприяють формуванню географічних, картографічних, інформаційно-цифрових, математичних та інших компетентностей.

У програмі відображено ключові змістові лінії, спільні для всієї шкільної географії та визначені Державним стандартом базової й повної загальної

середньої освіти: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність». Для кожної з цих ліній визначено мету вивчення, а також окреслено очікувані знання та вміння здобувачів освіти [26].

Курс «Географія. Україна і світове господарство», 9 клас складається із вступу і 5-и розділів: Розділ I Національна економіка; Розділ II Первинний сектор господарства; Розділ III Вторинний сектор господарства; Розділ IV Третинний сектор господарства; Розділ V Глобальні проблеми людства.

У вступному розділі висвітлюється сутність економічної географії, її місце та значення в системі географічних наук, окреслюється об'єкт дослідження цієї галузі, аналізується взаємозв'язок господарської діяльності людини з природним середовищем і обґрунтовується важливість економіко-географічних знань для поступу людства.

Перший розділ зосереджений на поясненні широкого спектра економіко-географічних, економічних і соціальних понять, зокрема таких, як «національна економіка», «валовий внутрішній продукт», «індекс людського розвитку», «територіальна спеціалізація», «міжнародний поділ праці», «світове господарство» («світова економіка»), «міжнародна економіка». У ньому формуються уявлення про первинний, вторинний і третинний сектори національного господарства, розглядаються форми просторової організації виробництва, аналізується вплив природних і суспільних чинників на розміщення господарської діяльності та розкривається сутність різних форм суспільної організації економіки. Окрему увагу приділено типології країн світу за рівнем економічного розвитку, визначенню місця України в цій системі, багаторівневій структурі світового господарства, концепції «центр – периферія» та сучасним тенденціям глобального економічного розвитку.

У розділах II-IV здійснюється вивчення господарства України й світової економіки відповідно до секторальної моделі: первинного сектору (сільське й лісове господарство, добувна промисловість), вторинного сектору (енергетика, металургія, хімічна, деревообробна та паперова промисловість,

машинобудування, текстильне, швейне й взуттєве виробництва, харчова промисловість і виробництво напоїв) та третинного сектору (транспорт, торгівля, туризм, наука, освіта, фінансова діяльність, програмування й інформаційні послуги).

П'ятий розділ присвячено аналізу глобальних проблем сучасного людства та чинників їх виникнення, зокрема проблем війни й миру, тероризму, екологічних, демографічних та інших викликів. Визначається роль міжнародної спільноти й міжнародних організацій у їх подоланні, а також розглядається концепція сталого розвитку як стратегічний напрям розвитку людства у XXI столітті.

У навчальній програмі є 3 резервних години, які вчитель може використати на свій розсуд. Для реалізації змісту програми багатьма групами авторів, а саме: Бойко В. М., Дітчук І. Л. та ін.; Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш., Довгань А. І.; Масляка П. О., Капіруліної С. Л. (із поглибленим вивченням); Надтоки О. Ф., Топузова О. М. підготовлено альтернативні навчальні підручники. Перечислено групи авторів підручників, які, в основному, вибрала найбільша кількість вчителів географії.

Однак є підручники інших авторів: Масляк П. О., Капіруліна С. Л.; Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р.; Довгань Г. Д., Стадник О. Г.; Гільберг Т. Г. та ін.; Гілецького Й. Р., Сливки Р. Р. та ін. Доцільно зауважити, що за чинними програмою і підручниками у 9-му класі у школах працюють останній навчальний рік (2025-2026 н.р.).

З наступного 2026-2027 навчального року у 9 класі географію вивчатимуть за модельними навчальними програмами двох груп авторів (на вибір вчителя) [17]. Йдеться про модельні навчальні програми «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти, розроблені авторськими колективами (під керівництвом С. Г. Коберніка, Р. Р. Коваленка, Т. Г. Гільберг і Л. М. Даценко, а також С. П. Запотоцького, Г. І. Карпюк, Р. В. Гладковського, А. І. Довганя, В. В. Совенка, Л. М. Даценко, Т. Г. Назаренко, Т. Г. Гільберг, І. Г. Савчука, А. В. Нікитчука, В. С. Яценка, Г. Д. Довганя, В. Д. Громи та О. В. Горового). Крім

підручників до навчально-методичного забезпечення вивчення географії у 9 класі відносяться атласи, настінні карти, практикуми, довідники, хрестоматії, дидактичні матеріали, методичні посібники, тощо. У школах використовують атласів з географії таких видавництв, як: «Картографія», «Інститут передових технологій», «Оріон», «Ранок».

Існують універсальні методичні посібники для вчителів, які можуть бути адаптовані до будь-якого підручника, наприклад: Павлюк Н. В. «Усі уроки географії. 9 клас; Україна і світове господарство: навчально-методичний посібник», Довгань Г. Д. «Розробки уроків. Географія. Україна і світове господарство. 9 клас» та ін..

Сьогодні особливо актуальними є сучасні українські освітні платформи, такі як «На Урок» та «Всеосвіта», які містять велику кількість методичних матеріалів. На платформі «YouTube» розміщена значна кількість відео уроків з географії різних вчителів, де матеріали постійно оновлюються та доповнюються.

Для вивчення географії у 9 класі використовується низка зошитів для практичних робіт. Більшість із них є універсальними і відповідають чинній навчальній програмі. Найпоширеніші зошити для практичних робіт з географії 9 класу авторів:

- Бойко В. М., Міхелі С. В. Зошит для практичних робіт, що доповнює підручник цих авторів (видавництво «Перун»).
- Варакута О., Швець Є. Зошит для практичних робіт (видавництво «Підручники і посібники»).
- Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В. Зошит для практичних робіт (видавництво «Абетка»). Автори пропонують робочий зошит-практикум, який часто включає також завдання для контрольних робіт.
- Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. До їхнього підручника також існує відповідний зошит для практичних робіт.
- Капіруліна С. Л. (часто у співавторстві з Масляком П. О.). Зошит для практичних робіт (видавництво «Абрис»).

- Надтока А. Ф., Надтока В. А. Зошит для практичних робіт (видавництво «Літера ЛТД»).
- Стадник О. Г., Довгань Г. Д. Зошит для практичних робіт (видавництва «Ранок»). Зошит часто використовується разом із однойменним підручником.

В основному всі практичні зошити містять необхідні контурні карти для виконання завдань, містять QR-коди, які ведуть до додаткових онлайн-матеріалів або тестів. Зазвичай зошити для практичних робіт певних авторів вибирають самі вчителі, виходячи з того, який підручник яких авторів вони використовують або якому авторському колективу віддають перевагу.

3.2. Методичні розробки фрагментів уроків з теми « Третинний сектор господарства » (« Географія. Україна та світове господарство », 9 клас) з використанням краєзнавчого принципу навчання

За чинною навчальною програмою з географії теми, що стосуються невиробничої сфери вивчається у 9 класі упродовж десяти уроків у Розділі IV. Третинний сектор господарства [50].

Фрагмент календарно-тематичного планування з курсу «Географія. Україна і світове господарство. 9 клас» подано у додатку А.

Відповідно до об'єкта та предмета нашого дослідження, нами розроблено фрагменти конспектів уроків з вище вказаних тем, в яких показано методику реалізації краєзнавчого принципу під час вивчення невиробничої сфери господарства.

Урок 38

Тема уроку: Значення транспорту в національній економіці та його вплив на формування світового господарства. Основні види транспорту, їхні переваги та недоліки.

Мета: пояснити зміст понять «транспорт», «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажообіг»; показати важливість транспортної галузі для економіки країни; ознайомити учнів із особливостями функціонування різних видів транспорту, а також з

національними, регіональними та глобальними транспортними системами. Розвивати вміння здійснювати логічні операції під час формування понять, аналізувати схеми та діаграми; працювати з додатковими матеріалами підручника і картами. Виховувати дбайливе ставлення до транспортних засобів.

Тип уроку: урок засвоєння та первинного опанування нових знань, умінь і навичок.

Обладнання: підручник «Географія. Україна і світове господарство» для 9 класу (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А., Смалъ І. В., Харенко І. М.; видавництво «Підручники і посібники», 2017), карта «Транспортна система», схема «Види транспорту».

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

Завдання 1. Користуючись схемою (рис. 3.1), назвіть ці види транспорту, які функціонують у Скалатській територіальній громаді, та зазначте «+» у таблиці 1 їх призначення.

Рис. 3.1. Види транспорту

Таблиця 3.1

Види транспорту Скалатської ОТГ та їх призначення

Види транспорту	Призначення транспорту			
	Загального користування	Внутрішньо виробничий	Особистого користування	Спеціальний

Завдання 2. Круглий стіл: «Як транспортна інфраструктура впливає на економічний розвиток Скалатської ОТГ?»

(До «круглого столу» заздалегідь готуються 5–6 учнів із високим рівнем підготовки. Вони опрацьовують матеріали зі ЗМІ, Інтернет-ресурсів та додаткової літератури, узагальнюють отримані дані, формують власну позицію, обґрунтовують її та роблять висновки. За потреби до обговорення можуть долучатися інші учні, а також учитель, який підсумовує основні думки.)

– Під час розгляду цієї проблеми кожен із вас може пропонувати власні ідеї. Намагайтеся зібрати якомога більше відомостей щодо поставленого питання. Увімкніть уяву – не відкидайте жодної думки, навіть якщо вона здається незвичною чи фантастичною. Однак не варто оцінювати чи критикувати пропозиції інших учасників.

- Ваші ідеї ми запишемо на дошці, згрупуємо й визначимо ті, що допоможуть дати відповідь на наші запитання.

Проблемні запитання.

- Без якого виду транспорту, що функціонує, Скалатська ТГ може обійтися у своїй господарській діяльності?

- Чи мають негативні наслідки впливу різні види транспорту на природне середовище громади?

- Чи завжди мають переваги над іншими екологічно чисті види транспорту, які є у вашій місцевості?

Фрагмент уроку на етапі «Організація домашнього завдання»

- Підготувати ***Презентацію дослідження*** «Міські види транспорту свого обласного центру» (Індивідуальний проект).

Урок 39

Тема уроку: Транспортна система України. Провідна роль залізничного транспорту в країні. Основні автомобільні траси держави. Водні транспортні маршрути, головні морські й річкові порти. Авіаційні перевезення. Транспортні

вузли та їх значення. Міжнародні транспортні коридори, що проходять територією України.

Мета: перевірити самостійне засвоєння учнями характеристики та значення кожного із видів транспорту у розвитку господарства країни, з'ясування ними розміщення важливих транспортних вузлів, магістралей; обґрунтування проблем і перспектив розвитку галузей транспорту; розвивати вміння самостійно працювати з різними джерелами інформації, аналізувати статистичні таблиці, кругові діаграми, працювати з різними видами карт, розвивати логічне та просторове мислення, вміння робити самоаналіз, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; виховувати інтерес до самопізнання.

Тип уроку: засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Технологія «Перевернуте навчання».

Обладнання: підручник («Географія. Україна і світове господарство» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А., Смаль І. В., Харенко І.М.) видавництво «Підручники і посібники», 2017), карта «Транспортна система», схема «Види транспорту», гаджети.

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

Завдання 1. Користуючись інформацією сайту <https://skalatmr.gov.ua/korysna-informatsiya/rukht-transportu>, табл.1. «Рух автобусів через м. Скалат», з'ясуйте: - назву транзитних автобусних рейсів, які проходять через м. Скалат;

- до яких кінцевих населених пунктів упродовж доби є найбільша їх кількість?

- Визначте періодичність рейсів автомобільного транспорту упродовж доби за його орієнтовним прибуттям у м. Скалат та відправленням. Зробіть висновок.

- Користуючись картографічними засобами рис. 3.2, з'ясуйте назви старостинських округів Скалатської ОТГ, через які проходять магістралі (дороги) вказаних у таблиці автомобільних рейсів.

Таблиця 3.2

Рух автобусів через м. Скалат

Рейс	Відправлення	Орієнтовне прибуття в м. Скалат
ТЕРНОПІЛЬ - ЗЕЛЕНЕ	05:25	06:07
ТЕРНОПІЛЬ - ПІДВОЛОЧИСК	06:35	07:33
ТЕРНОПІЛЬ – ГУСЯТИН	06:50	07:35
ТЕРНОПІЛЬ – САДЖІВКИ	08:25	09:12
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	08:55	09:35
ТЕРНОПІЛЬ - ОСТАП'Є	10:10	10:55
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	10:30	11:15
ТЕРНОПІЛЬ - ЧОРТКІВ	11:00	11:43
ТЕРНОПІЛЬ – ГУСЯТИН	11:45	12:37
ТЕРНОПІЛЬ - САТАНІВ	12:10	12:55
ТЕРНОПІЛЬ – ГУСЯТИН	12:35	13:20
ТЕРНОПІЛЬ - ЗЕЛЕНЕ	12:50	13:32
ТЕРНОПІЛЬ - КАМ.ПОДІЛЬСЬКИЙ	13:00	13:36
ТЕРНОПІЛЬ – ГУСЯТИН	14:05	14:50
ТЕРНОПІЛЬ - КАМ.ПОДІЛЬСЬКИЙ	14:20	15:05
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	14:50	15:33
ТЕРНОПІЛЬ - САДЖІВКИ	15:15	16:02
ТЕРНОПІЛЬ - ОСТАП'Є	15:25	16:10
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	15:35	16:27
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	16:05	16:50
ТЕРНОПІЛЬ - ЗЕЛЕНЕ	16:30	17:12
ЛЬВІВ - ГУСЯТИН	16:55	17:40
ТЕРНОПІЛЬ - ГУСЯТИН	18:00	18:52
ЛЬВІВ - ХОРОСТКІВ	18:40	19:25
ТЕРНОПІЛЬ - МАЛА ЛУКА	19:10	19:53

- Чи забезпечують автобусні рейси транспортний зв'язок всіх населених пунктів громади з її центром, м. Скалатом ?

Завдання 2. Користуючись Інтернет-джерелами, методом інтерв'ю, бесіди, з'ясуйте, які послуги жителям громади надають мікроавтобусні перевезення, місцеві приватні перевізники та підприємства: ПП «Транс-Скалат», ФОП Іванов І. М., ПП «Авто-Пасажир», ФОП Ковалик Т. П.

Рис. 3.2. Картосхема Скалатської громади

(https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/strategiya-rozvitku-2023-2027-proekt.pdf)

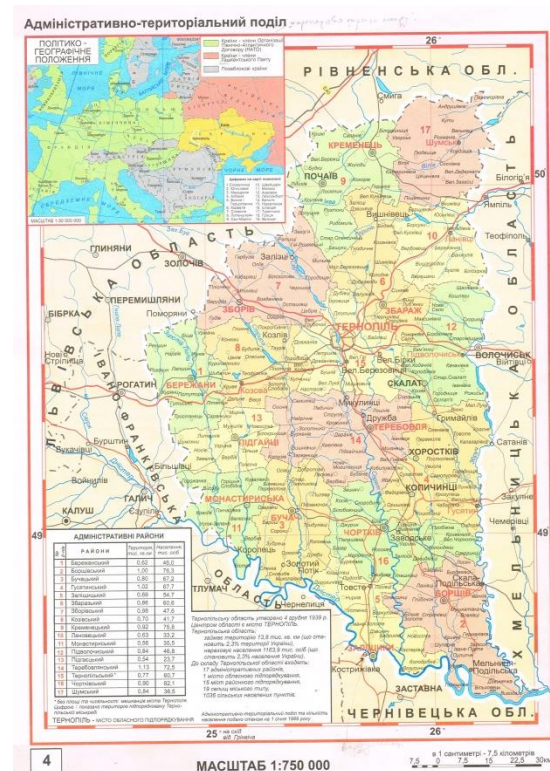

Рис. 3.3. Карта Тернопільської області (Тернопільська область: Навчально-краєзнавчий атлас. Львів : «Афіша», 2000. 22 с.)

Завдання 3. Представте презентацію дослідження «Міські види транспорту свого обласного центру» (індивідуальний довготривалий проєкт).

Фрагмент уроку на етапі «Організація домашнього завдання»

Творче краєзнавче завдання: Провести міні-дослідження (опитування членів сім'ї, пошук інформації в місцевих ЗМІ) про проблеми місцевого транспортного сполучення та запропонувати шляхи їх вирішення (наприклад, ремонт дороги до певного села, запуск нового автобусного маршруту тощо).

Урок 41

Тема: Торгівля як складова сфери послуг. Основні різновиди та організаційні форми торговельної діяльності. Ключові показники, стан та особливості розвитку торгівлі в Україні. Динаміка та товарна структура експорту й імпорту продукції та послуг. Фактори, що визначають рівень концентрації роздрібної торгівлі в межах населених пунктів і регіонів.

Мета: сформувати поняття «торгівля», «зовнішня торгівля», форми та види торгівлі; розглянути показники зовнішньої торгівлі; проаналізувати обсяги та структуру експорту й імпорту України та Тернопільської області; визначити чинники концентрації роздрібно торгівлі у Скалатській територіальній громаді; розвивати вміння працювати зі статистичними даними, картами, додатковими джерелами інформації; формувати навички аналізу та синтезу інформації з використанням краєзнавчого матеріалу, оцінювати роль малого підприємництва у розвитку ринку товарів і послуг; виховувати економічну культуру, повагу до праці, інтерес до господарства рідного краю та країни.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: політична карта України, карта Тернопільської області, статистичні матеріали Головного управління статистики в Тернопільській області, презентація, підручник («Географія. Україна і світове господарство» підруч. для 9 класу загальноосв. навч. закладів (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А., Смаль І. В., Харенко І.М.) видавництво «Підручники і посібники», 2017).

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

Завдання 1. Користуючись схемою (рис. 3.4.), назвіть форми внутрішньої торгівлі, які наявні у Скалатській територіальній громаді.

Завдання 2. Користуючись каталогом компаній України, а саме інформацією рубрики «Роздрібна торгівля м. Скалат, Тернопільської області, Скалатської громади», з'ясуйте, які суб'єкти господарювання діють у сфері роздрібно торгівлі у вашій територіальній громаді та якими видами торгівлі вони займаються. (Інформацію про компанії у цій галузі можна знайти через аналітичні системи на кшталт YouControl Market за посиланням на електронну адресу <https://catalog.youcontrol.market/rozdribna-torhivlia/ternopilska-oblast/skalat-242030>).

Рис. 3.4. Форми внутрішньої торгівлі

Завдання 3.

- Користуючись Інтернет-джерелами, наведіть приклади гуртової торгівлі в Тернопільській області, (наприклад, аграрні ринки, склади великих дистриб'юторів, що продають товари магазинам).

- Які великі роздрібні мережі представлені в м. Тернополі та області (наприклад, «АТБ», «Сільпо», «Епіцентр»)? Які місцеві мережі ви знаєте?

- Чому найбільші торговельні центри Тернопільської області концентруються саме в м. Тернополі?

- Завдяки яким чинникам з'явилися великі торговельні мережі у вашому населеному пункті?

4. Прийом «Дослідження краю»: Учні аналізують статистичні дані Тернопільської торгово-промислової палати <http://tcci.te.ua/> (вчитель надає заздалегідь підготовлені дані або інфографіку):

- Який загальний обсяг експорту та імпорту Тернопільської області? Яке торговельне сальдо (позитивне чи негативне)?

- З якими країнами найбільше торгує Тернопільщина? (Напрями: Європа, Азія, інші).

Аналіз діаграм

Рис. 3.5. Експорт та імпорт товарів Тернопільської області

- Проаналізуйте діаграми на рис.3.5 і назвіть товари, які Тернопільська область (в т.ч. Скалатська ОТГ) продає на зовнішньому ринку, а які закупляє в інших країнах. Поясніть чим обумовлена така товарна структура експорту та імпорту нашого краю.

- Яке значення має торгівля вашої громади для розвитку Тернопільської області?

Фрагмент уроку на етапі «Узагальнення і систематизація засвоєних знань, умінь і навичок»

1. Фронтальна форма роботи. Дискусія.

Запитання проблематичного характеру.

- Чи оптимальним є режим роботи закладів торгівлі м. Скалат?
- Чи доцільним є збереження стихійних ринків у населених пунктах громади?

Фрагмент уроку на етапі «Організація домашнього завдання»

1. Скласти перелік основних підприємств-експортерів вашого населеного пункту або громади (за наявною інформацією).

2. Групова форма роботи.

Учні об'єднуються у групи по 4-5 осіб і виконують **творчий проєкт «Будуємо міні-маркет»**. (Назва та місця розташування на території

Скалатської ОТГ (населеного пункту) міні-маркету, пропозиція щодо асортименту продукції, цінової політики. Оцінка впливу зниження цін на раціональну поведінку покупців та ін..)

Урок 43

Тема: Туризм як елемент економіки країни, його різновиди. Фактори, що впливають на розвиток туризму в окремому регіоні та державі. Складові туристичної інфраструктури. Сучасний стан туризму в Україні. Характерні риси природних рекреаційних ресурсів. Пам'ятки України, включені до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Туристичне районування України.

Мета: сформувати в учнів розуміння понять «туризм», «рекреаційні ресурси», «туристична інфраструктура»; ознайомити з основними видами туризму та факторами, що визначають його розвиток; показати специфіку туристичної галузі в Україні; розвивати навички аналізувати та порівнювати різні форми туризму, прогнозувати можливості їх зростання на території України; виховувати шанобливе ставлення до культурної та історичної спадщини, відповідальність за природні ресурси та патріотичні почуття.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник («Географія. Україна і світове господарство» підруч. для 9 класу загальноосв. навч. закладів (авт. Бойко В. М., Дітчук І. Л., Гринюк Т. А., Смаль І. В., Харенко І.М.) видавництво «Підручники і посібники», 2017), політична карта України, адміністративна карта Тернопільської області, презентація з фотографіями туристичних об'єктів (в т.ч. Скалата), роздатковий матеріал (туристичні буклети Скалатської ОТГ, схеми).

Фрагмент уроку на етапі «Повідомлення теми уроку. Постановка мети і завдань»

Вступне слово вчителя з елементами бесіди.

- Сьогодні ми поговоримо про один із найцікавіших та найперспективніших, особливо для нашого краю, видів економічної діяльності та культури – туризм. І почнемо не з віддаленіших від нас на сотні чи тисячі

кілометрів регіонів та країн, а з нашої рідної землі, звідки ми родом – Скалатської об'єднаної територіальної громади.

- Користуючись картою, відображеною на слайді презентації (рис.3.6), назвіть туристичні об'єкти чи природні цікавинки, що є у нашій громаді? (Очікувані відповіді: Скалатський замок, музей Леся Курбаса, степова ділянка біля Кругляка та ін).

- Саме ці об'єкти є туристичною ізюминкою не тільки нашого краю, а й усієї України. Сьогодні ми дізнаємося, як вони впливають на економіку та чому важливо їх досліджувати і берегти.

Рис. 3.6. Туристична мапа (Дж. <https://skalatskaotg.dosvit.org.ua/useful-info/turistichna-mapa-skalatskoi-gromadi>)

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

- Які з чинників розвитку туризму, зображених на слайді (рис. 3.7.) презентації, можна вважати основними в розвитку туризму в Скалатській ТГ? (Орієнтовна відповідь. Основними чинниками розвитку туризму в нашій громаді є багата історична спадщина (середньовічний замок) та мальовнича природа (ботанічна пам'ятка «Скалатська степова ділянка»).

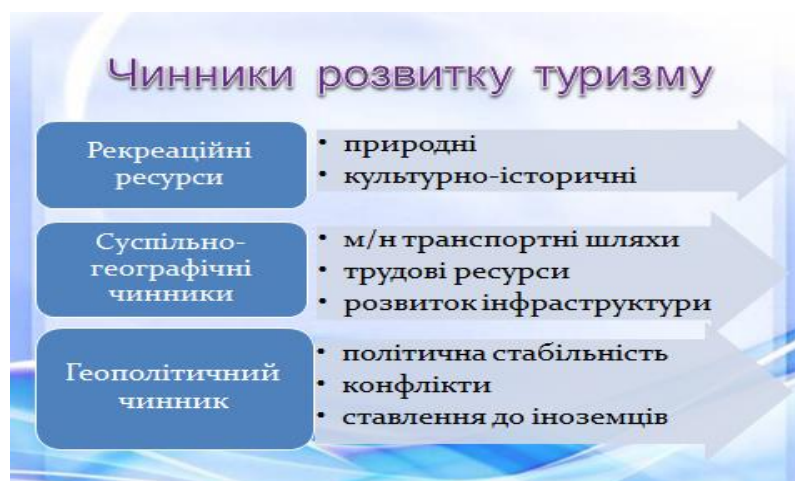

Рис. 3.7. Чинники розвитку туризму

- Проаналізуйте рис. 3.8. і визначте, які види туризму доцільно та перспективно розвивати у Скалатській ОТГ, враховуючи чинники впливу на їх розвиток?

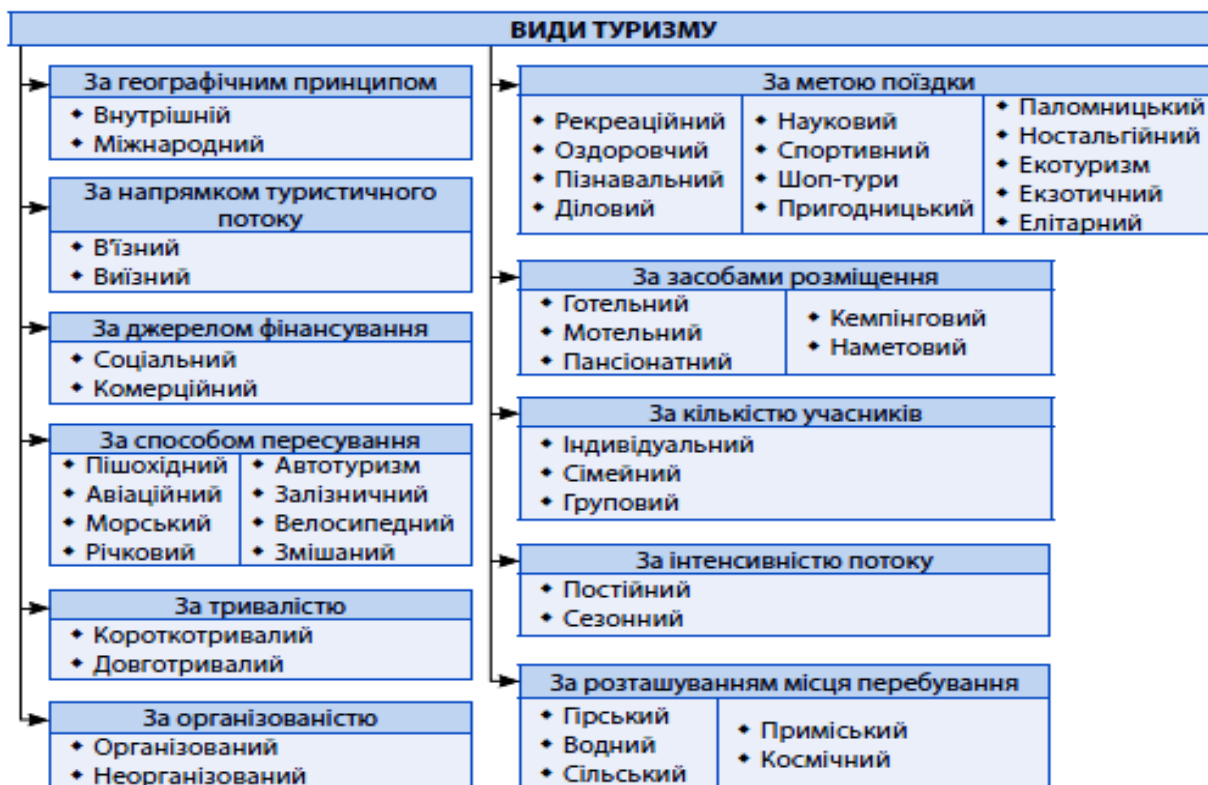

Рис.3.8. Види туризму

Приєм «Домашні заготовки» (На попередньому уроці учням запропоновано випереджаюче завдання для індивідуального дослідження на

тему: «Чи відповідає сучасна інфраструктура Скалатської ОТГ розвитку туризму? »)

- Презентація дослідження та обговорення місцевої інфраструктури. Чи достатньо у громаді об'єктів розміщення туристів (*готелі, мотелі, пансіонати, кемпінги, туристичні бази, будинки відпочинку*), закладів харчування (*ресторани, кафе, бари, їдальні, буфети*), вказівників, транспортних засобів, закладів культури й охорони здоров'я, де туристи отримують додаткові послуги? Які є проблеми? Запропонуйте шляхи їх вирішення?

Фрагмент уроку на етапі «Узагальнення і систематизація засвоєння знань, умінь і навичок»

Групова (або парна, залежно від кількості учнів у класі) форма роботи.

- Користуючись різними вербальними джерелами інформації, Інтернет-джерелами, власним досвідом підготуйте короткий опис одного з об'єктів природного заповідного фонду Скалатської ОТГ:

Група 1. Гідрологічна пам'ятка природи – *Колодіївське джерело Пресвятої Богородиці*.

Група 2. Ботанічна пам'ятка природи – *Скалатська степова ділянка*.

Група 3. Заповідник фонду ботанічного заказника місцевого значення – *«Гостра могила №2»*.

Група 4. Заповідник *«Медобори»*, частина якого проходить через територію громади.

Група 5. Екологічна пам'ятка природи – *викопні рифи Сарматського моря*.

Група 6. Геоморфологічна пам'ятка природи місцевого значення – *Велике Сідло* (між селами Старий Скалат і Новосілка).

Фрагмент уроку на етапі «Організація домашнього завдання»

Творче завдання: Розробити рекламний буклет або пост для соціальних мереж, що приваблює туристів відвідати Скалатську ОТГ. (Використовуйте інформацію з офіційного сайту громади <https://skalatmr.gov.ua/?author=1>)

Урок 45

Тема: Значення науки та освіти для розвитку суспільства. Специфіка наукової й освітньої діяльності як складових економічної системи. Просторові форми організації науки й освіти, зокрема технополіси та технопарки. Провідні наукові осередки світу та України. Сфера охорони здоров'я та її роль у забезпеченні суспільного добробуту. Найбільш відомі заклади й центри охорони здоров'я в Україні та за кордоном.

Мета: схарактеризувати чинники впливу на розвиток освіти, науки та охорони здоров'я в країні та своєму регіоні, ознайомити з формами просторової організації наукових досліджень (технополіси, технопарки); визначити найвідоміші наукові центри світу та України, використовуючи краєзнавчий підхід; обґрунтувати та оцінити значення науки, освіти та охорони здоров'я в сучасному суспільстві, з'ясувати особливості наукової, освітньої і медичної діяльності як секторів економіки Скалатської ОТГ, України, світу; проаналізувати вплив географічного середовища на освіту й здоров'я населення; виховувати повагу до інтелектуальної праці, наукових досягнень, стимулювати інтерес до здобуття якісної освіти та бережливе ставлення до свого здоров'я.

Тип уроку: Комбінований.

Обладнання: Політична карта світу, адміністративна карта Тернопільської області, підручники, атласи, мультимедійна презентація, роздаткові матеріали про освітні заклади Скалатської ОТГ.

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

1. Аналіз інформаційної схеми

- Користуючись інформаційною схемою «Структура закладів освіти Скалатської ОТГ» (рис. 3.9.) , запишіть кількість закладів, які функціонують у Скалатській ОТГ кожного із типів освіти:

Закладів загальної середньої освіти (опорні школи) – _____

Закладів загальної та базової середньої освіти – _____

Закладів дошкільної освіти – _____

Закладів позашкільної освіти – _____

Закладів естетичного виховання – _____
 Закладів спортивного профілю – _____.
 Закладів професійно-технічної освіти – _____

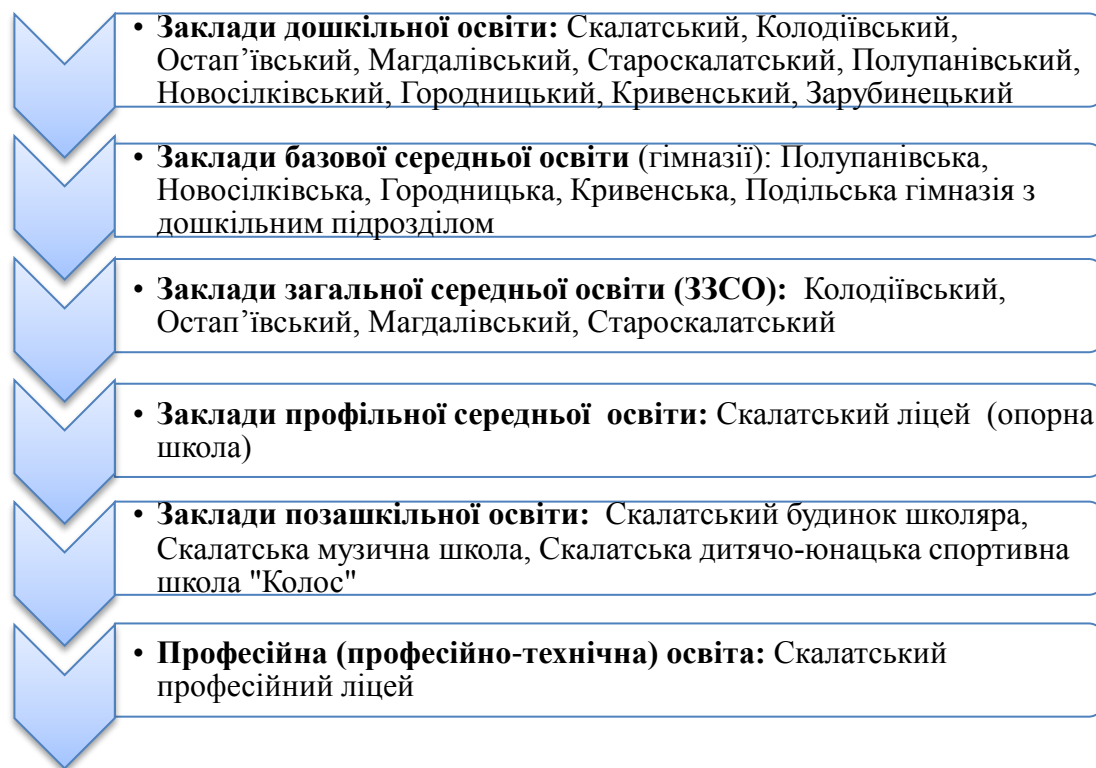

Рис. 3.9. Структура закладів освіти Скалатської ОТГ

- Які заклади освіти Скалатської ОТГ, відповідно до структури освітніх закладів, передбачених законом України «Про освіту» (стаття 13, 14, 15 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>) потребують реформування?

2. Розповідь-пояснення вчителя

- Станом на 2025-2026 н. р. у закладах дошкільної освіти (ЗДО) Скалатської ОТГ нараховується 250 дітей, які розподілені у 18 груп. З них 5 груп працює у ЗДО м. Скалата (77 дітей), по 2 групи в Колодіївському (26 дітей), Остап'ївському (25 дітей), Староскалатському (21 дитина) закладах дошкільної освіти. У всіх інших старостинських округах громади у ЗДО по 1-й групі (14-15 дошкільнят). При Подільській гімназії є дошкільне відділення, в якому виховується 13 дітей.

У 10-х школах громади функціонує 95 окремих класів, в яких навчається 1103 учні. З них 321 учнів міських шкіл і 782 – сільських. Середня завантаженість класів - 12 учнів.

3. Робота з графічними та діаграмними засобами навчання

- Проаналізуйте графіки на рис. 3.10. і зробіть висновок щодо динаміки кількості учнів у місті та сільській місцевості громади упродовж 2016 - 2025 роки.

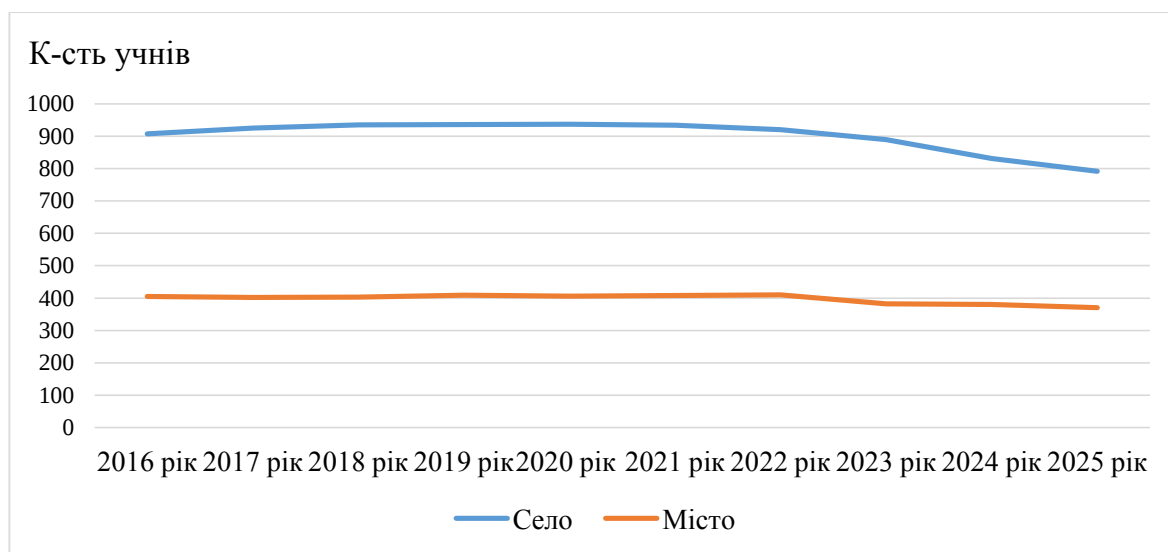

Рис. 3.10. Динаміка кількості учнів Скалатської ОТГ у період 2016-2025 років

- Користуючись стовпчиковою діаграмою рис. 3.11, назвіть сільські школи, в яких станом на 2025-2026 н.р. навчається найбільша кількість учнів.

4. Розповідь вчителя

- Згідно з постановою Кабінету Міністрів України, за рахунок освітньої субвенції не фінансуються заклади загальної середньої освіти, якщо кількість учнів у них становить: «1 вересня 2016 року – менше 25 осіб; з 1 вересня 2025 року – менше 45 осіб; з 1 вересня 2026 року – менше 60 осіб».

- Зробіть передбачення, які школи Скалатської ОТГ у перспективі можуть бути закриті ?

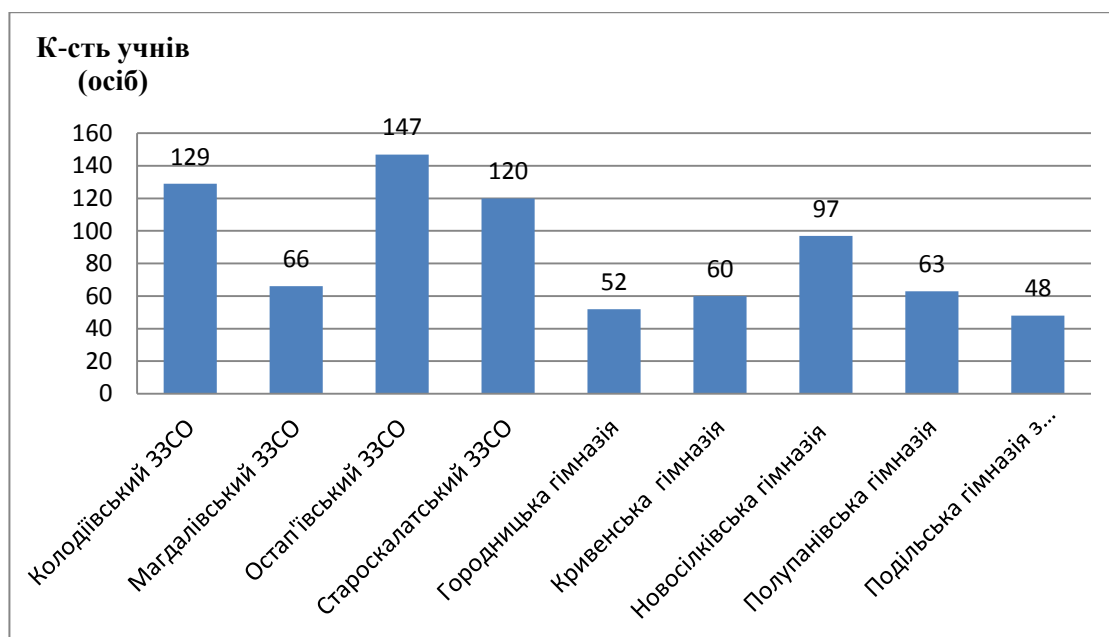

Рис. 3.11. Кількість учнів у сільських школах Скалатської ТГ (2025-2026 н.р.)

5. Аналіз статистичної таблиці

Табл.3.2.

**Кількість учнів і вчителів у школах Скалатської ОТГ
(станом на 2025-2026 н.р.)**

ЗЗСО	Кількість учнів	Кількість вчителів	Сер. навантаж.	Вища	Перша	Друга	Спеціаліст	Старший вчитель	Вчитель-методист	Старший виховател
Скалатський ліцей	321	44		30	5	2	7	23	3	1
Староскалатський ЗЗСО	120	29		19	4	4	2	5	2	-
Колодіївський ЗЗСО	129	24		16	1	3	4	9	-	-
Остапівський ЗЗСО	147	22		15	2	2	2	4	-	-
Магдалівський ЗЗСО	66	17		15	-	1	-	4	1	-
Новосілівська гімназія	97	17		12	1	3	1	6	-	-
Городницька гімназія	52	16		11	1	-	3	5	-	-
Кривенська гімназія	60	15		6	2	3	3	4	-	-
Полупанівська гімназія	63	15		10	3	-	2	3	-	-
Подільська гімназія	48	9		5	1	1	1	3	-	-
Всього	1103	208		139	20	19	25	46	6	1

- Скільки учнів навчається у школах громади)
- Скільки вчителів забезпечує навчальний процес у школах громади?
- Користуючись статистичними даними таблиці, заповніть графу «Середнє навантаження учнів на вчителя». Зробіть висновок.
- У яких школах працює найбільша кількість вчителів з вищою категорією, званням «Старший вчитель», «Вчитель методист»?
- У якій школі працює найбільше вчителів – спеціалістів?

5. Прийом «Профорієнтація»

Завдання: Використовуючи інформацію з уроку та додаткові джерела, визначте, які освітні заклади Скалатської ОТГ готують фахівців для потреб місцевої економіки (сільське господарство, сфера послуг, легка промисловість).

6. Міні – дискусія

- Чи достатньо у Скалатській ОТГ закладів позашкільної освіти для задоволення ваших потреб зайнятості в позаурочний час?
- Які гуртки чи секції ви відвідуєте? Чи є у них все необхідне для реалізації ваших потреб? Які виникають проблеми?
- Запропонуйте учнівському самоврядуванню громади заходи щодо вирішення проблем роботи позашкільних закладів для клопотання перед відділом освіти Скалатської міської ради?

Інформаційне повідомлення. Перспективи інновацій (Місцевий «технопарк» у зародку): Керівництво Скалатської міської ради вивчало досвід створення бізнес-інкубаторів і має на меті створити подібний центр розвитку підприємницької діяльності у своїй громаді. Це потенційний майданчик для впровадження інновацій та розвитку місцевого бізнесу, що є мініатюрним прикладом ідеї технопарку.

7. Випереджаюче завдання. Проєкт «Медицина Скалатської ОТГ».

Презентація дослідження. На слайдах відображено фотографії закладів охорони здоров'я, коротка інформація про їх призначення, структуру, роботу і проблеми (Наприклад.

Слайд 1.

У Скалатській громаді медична система представлена такими ланками:

- *Первинна медична допомога – комунальне некомерційне підприємство (КНП) «Скалатський медичний центр», до складу якого входять 4 амбулаторії (с. Старий Скалат, с. Новосілка, с. Колодіївка, с. Остап'є) (фото колаж);*

Слайд 2.

- *Вторинна (спеціалізована) медична допомога – КНП «Скалатська комунальна районна лікарня» Скалатської міської ради (фото);*

Слайд 3.

- *Аптечна мережа – 4 аптеки (фото). У закладах охорони здоров'я громади працюють близько 160 осіб.*

Слайд 4.

Вторинна медична допомога надається через амбулаторно-поліклінічні та стаціонарні відділення.) (фото).

І т.п.

Фрагмент уроку на етапі «Організація домашнього завдання»

Творче краєзнавче завдання: Взяти інтерв'ю у батьків, вчителів або знайомих, які здобули освіту у Скалатському ПТУ чи ліцеї, та написати «Моя освіта – внесок у розвиток рідної громади».

Урок 46

Тема: Фінансові послуги. Провідні світові центри банківсько-фінансової діяльності. Вплив процесів глобалізації на розміщення фінансових інституцій. Держави-офшори. Специфіка розміщення фінансових установ в Україні.

Мета: сформувати в учнів розуміння термінів «кредит», «фінансовий центр», «офшор»; показати залежність між рівнем економічного розвитку держави та масштабами надання фінансових послуг; розкрити роль фінансового сектору в забезпеченні стабільності та добробуту країни, ознайомити з світовими та національними центрами банківсько-фінансової діяльності, окреслити вплив глобалізації на розміщення фінансових установ та розкрити роль офшорних зон;

розкрити значення фінансового сектору економіки держави та роль фінансових знань для формування обробу кожної людини; розвивати вміння аналізувати карти світових фінансових потоків, порівнювати особливості функціонування фінансових установ на глобальному, національному та місцевому (Скалатська ОТГ) рівнях; виховувати економічну культуру та розуміння важливості фінансової грамотності в сучасному світі.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручники, атласи 9 класу, політична карта світу, карта України, мультимедійна презентація, матеріали про Скалатську ОТГ (офіційний веб-сайт, дані про бюджет).

Фрагмент уроку на етапі «Повідомлення теми уроку. Постановка мети і завдань»

Вступне слово вчителя

- Сьогодні ми поринемо у світ грошей, інвестицій та глобальних фінансових потоків. Ми дізнаємося, чому одні населені пункти стають «фінансовими столицями світу», а інші, як наш старостат чи навіть м. Скалат, мають лише невеликі відділення банків. Ми дослідимо, як світова економіка пов'язана з нашою місцевою громадою.

Фрагмент уроку на етапі «Формування і засвоєння нових знань, умінь і навичок»

1. Розповідь-пояснення вчителя

- У Скалатській ОТГ фінансові послуги представлені головним чином через державні та муніципальні структури, такі як **Фінансовий відділ міської ради** (займається бюджетом громади) та **Центр надання адміністративних послуг (ЦНАП)**, що надає адміністративні послуги, а також послуги здійснюються через діяльність місцевих підприємств та філіалів великих фінансових установ (наприклад, банків, пошти), що покривають базові потреби населення. Фінансовий відділ Скалатської міської ради забезпечує фінансову діяльність громади, а ЦНАП надає адміністративні послуги, зокрема, пов'язані з

реєстрацією бізнесу та іншими держпослугами, які можуть мати фінансовий аспект.

У м. Скалаті фінансові послуги більше зосереджені на забезпеченні базових потреб мешканців та підтримців місцевого бюджету, ніж на широкому спектрі інвестиційних продуктів, які доступні у значно більших містах.

2. Прийом «Юні дослідники»

- Користуючись Інтернет-джерелами та власним досвідом, проаналізуйте фінансову інфраструктуру Скалатської ОТГ.

- Які банківські відділення фізично присутні в Скалаті? (*Учні згадують ПриватБанк на вул. Грушевського та Ощадбанк на вул. Шевченка*).

- Які послуги вони надають місцевим мешканцям (*зняття готівки в банкоматі, оплата комунальних послуг, кредити, купівля і продаж валюти та ін.*)?

- За допомогою платформи [YouControl Market](https://youcontrol.com.ua/) знайдіть конкретні компанії у м. Скалаті, що надають фінансові послуги.

- Чому у м. Скалаті немає світових фінансових гігантів, як у м. Лондоні? (*Орієнтовна відповідь: Світові центри обслуговують транснаціональні корпорації та міжнародні ринки капіталу, тоді як місцеві відділення – потреби громади*).

- Скористайтесь Офіційним сайтом Скалатської міської ради <https://skalatmr.gov.ua/> , а саме рубрикою «ЦНАП» для контактів та послуг, з'ясуйте, які послуги може отримати населення громади через Центр надання адміністративних послуг (ЦНАП).

3. Аналіз схеми

- Користуючись схемою (рис. 3.12), схарактеризуйте основні аспекти впливу глобалізації на розміщення фінансових установ у Скалатській ОТГ.

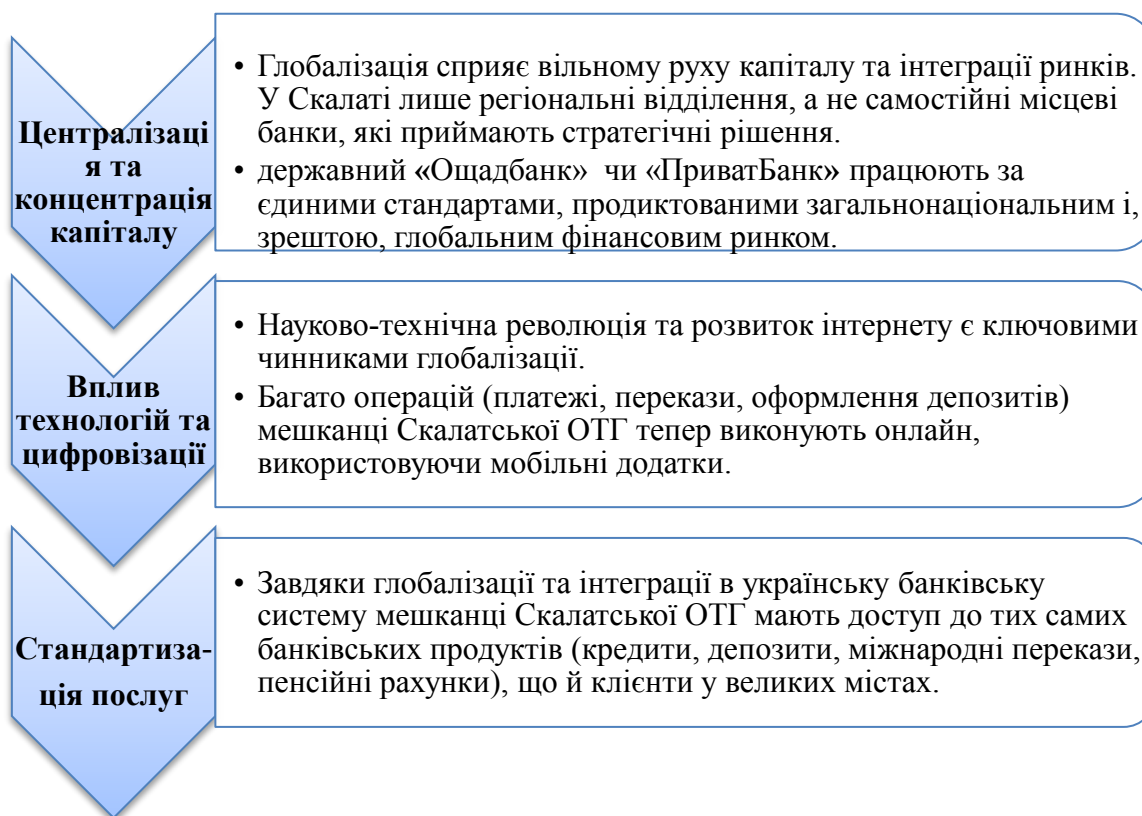

Рис. 3.12. Вплив глобалізації на розміщення фінансових установ у Скалатській ТГ

- Отже, глобалізація не стільки змінює розміщення фінансових установ у Скалатській ОТГ, скільки радикально змінює спосіб отримання фінансових послуг та тип установ, які їх надають.

Фрагмент уроку на етапі «Повідомлення домашнього завдання»

- Дізнайтеся від батьків, знайомих та інших інформаційних джерел, чи у Скалатській ОТГ працюють приватні фінансові установи: кредитні спілки, страхові агенції, ломбарди та ін..

Таким чином, у вигляді фрагментів уроків ми показали можливість реалізації краєзнавчого принципу навчання під час вивчення окремих тем розділу 3 «Третинний сектор господарства», через вивчення матеріалів, пов'язаних із рідною місцевістю, у процесі науково-дослідницької та природоохоронної діяльності школярів, використовуючи при цьому інтерактивні технології, новітні засоби навчання, індивідуальні, парні та групові форми

навчання, що сприяє розвитку пізнавального інтересу та вихованню любові до Батьківщини.

3.3. Використанням краєзнавчого принципу навчання в позакласній роботі з географії.

Позакласна діяльність з географії має свою специфіку порівняно з навчальними заняттями: вона відрізняється за метою, змістовим наповненням, формами організації, а також методичними підходами та прийомами роботи.

Щодо освітнього призначення позакласної роботи, то воно полягає в розширенні географічного кругозору учнів, поглибленні їхніх знань із географічних дисциплін, а також у розвитку як загально-навчальних, так і спеціальних для географії умінь і навичок [16].

Існує кілька основних форм такої діяльності – індивідуальні, групові та масові: а) індивідуальна робота включає самостійне опрацювання краєзнавчої літератури, матеріалів архівів, музеїв, бібліотек, збирання спогадів тощо. б) групові форми охоплюють роботу гуртків, клубів, товариств, а також організацію екскурсій, походів, експедицій. в) масові форми представлені географічними вечорами, олімпіадами, конференціями, усними журналами, КВК та іншими заходами.

Покажемо реалізацію краєзнавчого принципу навчання під час проведення екскурсії в межах Скалатської територіальної громади.

Екскурсія

Тема: «Туристична подорож цікавими місцинами Скалатщини»

Мета: ознайомитися з туристичними природними та історико – культурними об'єктами м. Скалата та його околиць, з їх економічним значенням для громади. Розвивати допитливість, пізнавальний інтерес. Виховувати гордість за визначні та історичні пам'ятки своєї місцевості, любов і бережливе ставлення до них.

Маршрут: м. Скалат (центральна частина) – Скалатський замок – Міський парк – Скалатський орнітологічний заказник – Полупанівська Свята Гора (с. Полупанівка).

Зупинки маршруту:

1. *Перша зупинка:* центр міста Скалат.
2. *Друга зупинка:* історична пам'ятка – Скалатський замок XVII століття.
3. *Третя зупинка:* міський парк відпочинку.
4. *Четверта зупинка:* Скалатський орнітологічний заказник місцевого значення.
5. *П'ята зупинка:* ландшафтний заказник «Полупанівська Свята Гора», розташований у селі Полупанівка.

(Учням-гідам заздалегідь вчитель дав випереджаючі завдання: підготувати пізнавальну інформацію щодо об'єктів на зупинці. Із змістом інформації, його достовірністю вчитель познайомився перед екскурсією).

1-а зупинка: м. Скалат (центр міста). Історичні відомості про навколишнє середовище м. Скалат.

Історично Скалат розташований на мальовничій місцевості біля річки Гнила, відомий своїм замком XVI ст. з унікальними підземеллями, який слугував фортецею та резиденцією. Отримав Магдебурзьке право у 1600 р., що сприяло розвитку торгівлі та ремесел, особливо єврейської громади, яка відігравала значну роль у житті містечка.

Оточення міста характеризувалося природними особливостями, пов'язаними з скелями Медоборів, а забудова містить зразки австро-угорської архітектури.

Місто розташоване за 32 км на схід від Тернополя, на берегах річки Гнилої Рудки – притоки Збруча, що належить до басейну Дністра.

Рельєф місцевості визначається ланцюгом пагорбів із вирівняними вершинами й стрімкими схилами, які є частиною Товтрової гряди (відомої як

Медобори). Вони сформувалися в неогеновий період кайнозойської ери з давнього коралового рифу Сарматського (Галісійського) моря.

На поверхню пагорбів виходять рифові вапняки, порізані тріщинами та дрібними карстовими формами – лійками, борознами, ямками; вони вкриті сукулентною рослинністю, що надає ландшафту особливої мальовничості. Висота пагорбів у нашій місцевості сягає 350-380 м.

У давнину наш край був заселений слов'янським племенем дулібів, які займалися землеробством, скотарством, гончарством і бортництвом. Про це свідчать знаряддя праці та уламки посуду, знайдені під час археологічних розкопок і представлені нині в експозиції Скалатського замку.

Назва містечка пов'язана з сусіднім селом Старий Скалат – першим поселенням, що мало цю назву. Її походження пов'язують із технологією обробки вапняку спеціальними молотами з гострими краями («добеньками»). Видобуток вапняку й нині

залишається характерним для цієї місцевості, а в XVI-XVII ст. він був основним будівельним матеріалом.

Назва «Скалат» походить від слова «скала» («скеля»), що відображає особливості рельєфу, який активно використовували під час спорудження оборонних об'єктів, зокрема Скалатського замку.

Перша письмова згадка про Скалат датована 23 листопада 1513 року: тоді це було поселення Тереховлянського повіту Руського воєводства. За історичними відомостями, у 1600 році місто називали «Дембно» (від польського *dąb* – дуб). Ймовірно, первісна фортеця, зведена в XV столітті за часів Галицької Русі, була дерев'яною, дубовою. У 1630 році розпочалася її перебудова, під час якої звели кам'яний замок. Саме каменотеси, що працювали поруч із укріпленнями, могли дати місцевості назву «Скалат», яка швидко поширилася серед жителів і витіснила польську назву «Дембно» [23].

2-а зупинка «Скалатський замок XVII століття».

Скалатський замок є головною історичною пам'яткою міста. Збудований у XVII столітті (близько 1630-х років) на місці більш ранніх укріплень, замок був потужною оборонною спорудою. Він мав чотири кутові вежі та стіни заввишки до 6 метрів і завширшки 2 метри. Палац, на жаль, не зберігся до наших днів у своєму первісному вигляді, але вежі були відреставровані. Зараз у двох вежах розміщено невеликий музей історії замку, де можна побачити фотографії та моделі, що ілюструють його минуле. Замок входить до Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Цю найстарішу архітектурну споруду Скалатчини можна побачити майже з будь-якої частини міста. З 2002 року вона входить до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля». Її поетично описав Йосип Свіжак: «Пов'язаний фортечними валами, під Медобори влігся горілиць, мій Скалат рідний – місто над містами, яке гарніше від мільйон столиць».

Запитання для учнів. «Стратегія оборони».

Ми стоїмо біля потужних стін замку. Подумайте, якби ви були захисниками фортеці 400 років тому, як би ви використали особливості цього місця (товщину стін, розташування веж, наявність рову чи річки) для відбиття нападу ворога? Запропонуйте свій план оборони.

3-я зупинка «Міський парк».

Міський парк охоплює територію загальною площею близько 20 гектарів і включає в себе ставок Копанки разом із прилеглою заплавною частиною річки Гнила Рудка. Ставок Копанки є штучно створеною водоймою, яка виникла на місці колишніх заболочених ділянок у заплаві річки Гнилої. Наразі водойма перебуває у власності та під управлінням Скалатської міської ради, а безпосереднє утримання й догляд за нею здійснює громадська організація ПРГОР «Стара фортеця». Завдяки облаштованим зонам для купання та організованим місцям для аматорського рибальства ставок користується значною популярністю серед

жителів міста Скалата та навколишніх населених пунктів, особливо в літній період.

Парк утворює простору зелену смугу навколо об'єкта історико-культурної спадщини, гармонійно підкреслюючи його архітектурну самобутність і створюючи сприятливе середовище для сприйняття пам'ятки. Прогулянки доглянутими алеями, значною мірою затіненими кронами дерев, дають змогу відвідувачам відчувати атмосферу спокою та усамітнення. Окрім рекреаційної функції, парк виконує важливу екологічну роль природного буфера, що відмежовує історичну частину міста від прилеглих природних ландшафтів, у напрямку яких пролягатиме подальший туристичний маршрут.

У центральній зоні парку облаштовано декоративний фонтан, а також кілька альпійських гірок, доповнених художньо сформованими композиціями з декоративних рослин, що надає території виразного ландшафтного характеру. Основу зелених насаджень становлять листяні породи дерев, серед яких переважають береза, горобина, гірकोкаштан, клен звичайний і гостролистий, тополя, а також верба біла та плачуча, липа. У меншій кількості представлені хвойні насадження, зокрема ялина звичайна та срібляста.

Окрім деревних насаджень, на території парку поширені чагарникові та кущові рослини, зокрема туя західна, бузок, ялівець козацький і калина. Сукупність зелених насаджень виконує важливу санітарно-екологічну функцію: зменшує рівень шумового навантаження, сприяє очищенню повітря від пилу та створює сприятливий мікроклімат. Саме тому дана територія активно використовується як рекреаційна зона й є одним із улюблених місць відпочинку мешканців міста, які прагнуть усамітнення, тиші та можливості насолодитися природними звуками, зокрема співом птахів.

Біля входу до міського парку функціонує невеликий заклад громадського харчування, а також облаштовано спеціальний майданчик для проведення масових культурно-мистецьких заходів і загальноміських святкувань, таких як День борщу, День міста, День молоді та інші громадські події [30].

Запитання учням. «Зелені легені міста».

Парк оточує історичну пам'ятку – замок. Окрім естетичної краси, яку практичну користь приносить ця зелена зона місту та його мешканцям? Як дерева та рослини допомагають зберігати повітря чистим та захищають замок від руйнування?

4-а зупинка «Скалатський орнітологічний заказник місцевого значення»

Створений відповідно до рішення Тернопільської обласної ради №90 від 25.04.1996 року, його територія межує з міським парком, займає простір заплави річки Гнилої Рудки.

Він є важливою природною територією, створеною для охорони різноманітних видів птахів та їхнього середовища існування. Охоплює ділянки, сприятливі для гніздування та міграції птахів. Це місце демонструє багатство біорізноманіття регіону і підкреслює необхідність збереження природних екосистем [11].

Запитання для учнів. «Природний аудіогід».

Заплющте очі на одну хвилину і прислухайтеся до звуків природи навколо нас. Спробуйте розпізнати якомога більше різних звуків (спів птахів, шелест листя, дзюрчання води). Обговоріть, які види птахів, на вашу думку, тут мешкають і чому саме це місце є для них ідеальним домом?

5-а зупинка «Ландшафтний заказник місцевого значення «Полупанівська Свята Гора».

Це унікальна природна та духовна пам'ятка. Заказник охороняє фрагмент товтрово-грядово-горбистих височин, складених рифовими вапняками, що мають наукову та історико-культурну цінність. На горі розташована Хресна дорога з повнорозмірними

скульптурами, костел і церква. Звідси відкриваються чудові краєвиди на околиці. Це місце паломництва та спокою, де природа і духовність переплітаються.

Він має статус природоохоронної території з 1994 року та включає в себе Джерело Матері Божої, церкву Святої Трійці, костел Святого Йосипа й Хресну дорогу. Об'єкт вирізняється значною історико-культурною, науковою та пізнавальною цінністю. На його території трапляються рідкісні види степової флори та фауни. Скельні утворення є виходами корінних порід, а окремі з них, завдовжки понад три метри, за формою нагадують домени – дві масивні брили, накриті третьою [1].

Завдання для учнів. «Геологічна загадка».

Подивіться на скелі та ґрунт під ногами. Науковці кажуть, що колись на цьому місці було давнє море, а ці пагорби (товтри) – це залишки коралових рифів. Спробуйте знайти невеликий "доказ" цієї теорії (наприклад, відбиток мушлі, специфічну структуру каменю) або опишіть, як змінився ландшафт за мільйони років.

Домашнє завдання. Підготувати груповий фото- чи відеозвіт про екскурсію. Розробити індивідуальний буклет відповідно до теми екскурсії, який можна було б запропонувати туристам.

ВИСНОВКИ

Географічне краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні національної самосвідомості та громадянських якостей особистості. Через вивчення матеріалів, пов'язаних із рідною місцевістю, у процесі науково-дослідницької та природоохоронної діяльності школярів воно сприяє вихованню любові до Батьківщини й розвитку пізнавального інтересу. Краєзнавство виступає не лише ефективним інструментом навчання та виховання, а й важливим напрямом сучасної методики викладання географії.

Краєзнавчий принцип – це важливий педагогічний принцип, який полягає у конкретизації й обґрунтуванні наукових понять на прикладах з навколишнього середовища. Його сутність полягає у систематичному залученні місцевого матеріалу до процесу навчання, що дає змогу розкрити закономірності природи, господарської діяльності та соціальних процесів на реальних прикладах із життя рідного краю.

Шкільне краєзнавство характеризується рядом специфічних рис, які відрізняють його від інших напрямів освітньої роботи. Насамперед у межах цього виду діяльності провідне місце посідає виховна складова, спрямована на формування ціннісних орієнтацій учнів. Важливою особливістю є впровадження принципів адаптивної педагогіки, що забезпечує врахування індивідуальних освітніх потреб школярів.

Зміст шкільного краєзнавства має інтегративний характер, оскільки поєднує різноманітні напрями вивчення території, зокрема природні умови, господарську діяльність, екологічний стан, культурну спадщину, історичний розвиток і сучасні процеси. У ході краєзнавчої роботи активно застосовуються загальнонавчальні вміння та методи пізнавальної діяльності, що сприяє формуванню в учнів цілісного та системного уявлення про свій регіон.

Значним є й потенціал використання освітніх і виховних можливостей соціокультурного середовища місцевої громади, яке виступає важливим ресурсом навчального процесу. Навчання в межах краєзнавства ґрунтується на

поєднанні особистісно орієнтованого, діяльнісного та дослідницького підходів, що активізує пізнавальну діяльність учнів.

Окремою перевагою краєзнавчої роботи є її зовнішня привабливість для школярів, яка підсилює навчальну мотивацію та зацікавленість у пізнанні. Водночас краєзнавство вирізняється практично необмеженим різноманіттям форм організації освітньої діяльності, що дозволяє поєднувати різні види роботи – від дослідницьких і пошукових до творчих і проектних.

Питання вивчення третинної сфери економіки активно розробляли економісти та соціологи ХХ століття. Першим значним внеском стала трисекторна модель економіки, запропонована К. Кларком у 1940 році. Вона виділяє три сфери: первинну (сировинну), вторинну (виробничу) та третинну (сферу послуг). Кларк показав, що: «... у економічно розвинутих країнах третинна сфера стає провідною, забезпечуючи робочі місця та формуючи структуру зайнятості». Ж. Фурастьє у 1949 році розглядав трансформацію економіки від промислового до постіндустріального типу, підкреслюючи, що: «... зростання сфери послуг супроводжує підвищення рівня життя населення та соціальну модернізацію». Д. Белл у 1973 році ввів поняття постіндустріального суспільства, де ключову роль відіграють знання, освіта та науково-технічна діяльність. Він показав, що: «... третинна сфера стає основою економічного розвитку сучасних держав»

Використання краєзнавчого принципу на уроках географії є ефективним засобом формування у школярів цілісного уявлення про рідний край та його особливості. Такий підхід поєднує теоретичні знання з практичними дослідженнями, дозволяючи учням збирати, аналізувати та інтерпретувати дані про природні, економічні, соціальні та культурні аспекти свого регіону. Він сприяє розвитку дослідницьких, аналітичних та критичних навичок мислення, формує вміння робити висновки на основі спостережень і статистичних даних. Крім того, краєзнавчий підхід підтримує інтеграцію знань з різних навчальних предметів, підвищує мотивацію до навчання і зацікавленість учнів у вивченні географії. Важливим результатом є також формування національної свідомості

та патріотичних цінностей, що проявляється у повазі до історії, культури та природи рідного краю, а також у готовності активно долучатися до життя громади та її розвитку.

Вивчення невиробничої сфери Скалатської міської територіальної громади у закладах загальної середньої освіти є важливим елементом краєзнавчого підходу до навчання географії. Дослідження закладів освіти, охорони здоров'я, культури, торгівлі, транспорту та соціальних послуг дозволяє учням отримати цілісне уявлення про функціонування громади, взаємозв'язок різних підсекторів невиробничої сфери та їх вплив на якість життя мешканців. Такий підхід сприяє розвитку дослідницьких навичок, аналітичного та критичного мислення, умінню збирати та аналізувати статистичні й практичні дані. Крім того, вивчення рідного краю формує у школярів патріотичні цінності, національну свідомість та активну громадянську позицію, мотивує до участі у житті громади та підвищує інтерес до навчання географії як предмета, що безпосередньо пов'язаний із їхнім життям та соціальним середовищем.

Запровадження краєзнавчого підходу в освітній процес шкільного курсу географії сприяє перетворенню теоретичних знань учнів на практичні вміння й навички. Воно дає змогу вчителям організувати навчально-виховний процес так, щоб місцевий матеріал слугував основою для формування географічних компетентностей, дотримуючись дидактичних принципів «від відомого до невідомого» та «від близького до далекого».

Зміст курсу «Географія. Україна і світове господарство» 9 клас, як шкільної навчальної дисципліни, що вивчається за оновленою навчальною програмою з географії для учнів 6–9 класів (2022 рік) (авт.. А. І. Довгань, Р. В. Гладковський, І. Г. Савчук, В. В. Совенко) дає можливість здійснювати краєзнавчий підхід і керуватися краєзнавчим принципом під час вивчення багатьох тем кожного з розділів. Програма спрямована на зміну акценту з предметоорієнтованого підходу на орієнтацію на учня, щоб принцип «навчати дитину, а не просто викладати предмет» став реальним у практиці, а не залишався лише декларацією.

Щодо освітнього призначення позакласної роботи, то воно полягає в розширенні географічного кругозору учнів, поглибленні їхніх знань із географічних дисциплін, а також у розвитку як загально-навчальних, так і спеціальних для географії умінь і навичок.

Існує кілька основних форм такої діяльності – індивідуальні, групові та масові: а) індивідуальна робота включає самостійне опрацювання краєзнавчої літератури, матеріалів архівів, музеїв, бібліотек, збирання спогадів тощо. б) групові форми охоплюють роботу гуртків, клубів, товариств, а також організацію екскурсій, походів, експедицій. в) масові форми представлені географічними вечорами, олімпіадами, конференціями, усними журналами, КВК та іншими заходами.

Проведені під час апробації фрагменти розроблених уроків виявили ефективність застосування краєзнавчого принципу, що пояснюється застосуванням активного споглядання замість абстрактного пояснення та вивчення текстової і позатекстової складових підручника.

Запропоновані фрагменти уроків можуть бути використані вчителями географії Скалатської міської територіальної громади навчання шкільного курсу «Географія. Україна та світове господарство » у 9 класі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бай І. Полупанівська «Свята гора». Тернопільський енциклопедичний словник: у 4т./ ред.. кол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль, 2008. Т.3: П-Я. С.112.
2. Барков А. С. О научном краеведении / А. С. Барков // Вопросы методики и истории географии. – М. : Географиздат, 1961. – С. 71–78.
3. Бенедюк В. В. Краєзнавчий принцип у процесі формування географічних компетентностей учнів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Географічні науки». Луцьк, 2020. № 1 (405). С. 21-25.
4. Браславська О. В., Рожі І. Г. Краєзнавство і туризм. Навчальний посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 61 с.
5. Варакута О., Гавришок Б. Туристично-краєзнавча робота в школі як засіб формування географічних компетентностей учнів. *Суспільство і природа: від минулого до майбуття*: матеріали наукової конференції (м. Тернопіль, 6 вересні 2022 р.). Тернопіль: Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. С. 80-84.
6. Варакута О. М. Освіта і наука Тернопільської області. Географія Тернопільської області : монографія. В 2-ох т. Т. 2 : Населення. Господарство. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2020. 544 с.
7. Грицку В. С., Іримеску В. К. Втілення краєзнавчого принципу навчання на уроках географії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. Вип.762-763. С. 141–144.
8. Державна програма розвитку краєзнавства до 2025 року. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/2.pdf%20.
9. Державний навчальний заклад «Скалатський професійний ліцей». URL: <https://profliceyskalat.in.ua/>.
10. Заставецька Л. Б. Організація краєзнавчо-туристичної роботи в школі: курс лекцій. Тернопіль: ВЦ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 104 с.

11. Заставецька Л. Б. Населення. Географія Тернопільської області: монографія. В 2-х т. Т.1. Природні умови і ресурси. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2020. С. 5-76.
12. Звіт відділу освіти Скалатської міської ради за 2023 рік. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/zvit-viddiluosviti.pdf.
13. Звіт КНП «Скалатська КРЛ» за 2024 рік. URL: <https://skalatmr.gov.ua/zvit>.
14. Ішук С. І. Сучасні методи суспільно-географічних досліджень та їх гносеологічне значення. Київ : КНУ, 2011. 24 с.
15. Коберник С. П., Правік Ю. М. *Методика навчання географії: навчально-методичний посібник*. Київ: Знання, 2010.
16. Ковальська К. В. Роль краєзнавчого принципу навчання у формуванні загальногеографічних знань учнів. Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: Зб. наук. праць. К., 2018. С. 221.
17. Концепція Нової української школи / упорядн. : Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С. та ін. Київ : МОН України, 2016. 40 с.
18. КНП «Скалатська комунальна районна лікарня». URL: <https://skalat.h24.ua/uk>.
19. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство в системі національного краєзнавства. *Краєзнавство*. 2001. №1. С. 44-46.
20. Кузьма-Качур М. І., Горват М. В. Основи краєзнавства: навчальний посібник. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.
21. Кузь П. Освіта Скалатської територіальної громади Тернопільської області як складова третинного сектора господарування. *Магістерські студії географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка: збірник наукових праць*. Тернопіль: ТНПУ, 2025. Вип. 1 (8). С. 39-43.
22. Кучарська С. П. Сакральні місця Скалатщини: Навчальний посібник-путівник. Скалат, 2018р. С. 4-99.
23. Маціпура А. Скалат. До 500 – річчя міста: Історико – краєзнавчий путівник. Тернопіль: ТОВ «Наш Світ», 2013. 40 с.

24. Мережа відділу освіти Скалатської міської ради по закладах загальної середньої освіти з 2016 по 2025 роки URL: <https://te.isuo.org/authorities/schools-list/id/2804>
25. Мережа відділу освіти Скалатської міської ради по закладах дошкільної освіти з 2016 по 2025 роки URL: <https://te.isuo.org/authorities/preschools-list/id/2804>
26. Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи. Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovdzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>.
27. Мороз В. Скалат. *Замки і фортеці Тернопілля*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. С.82-84.
28. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія 6-9 класи. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56127/>.
29. Олішевська Ю. А. Шкільне географічне краєзнавство : навчальний посібник. Київ : «ФОП Кравченко», 2020. 175 с.
30. Офіційний сайт КНП «Скалатська комунальна районна лікарня» URL: <https://skalat.h24.ua/uk>
31. Природа Тернопільської області: методичний посібник для вчителів початкових класів з природничого краєзнавства. Тернопіль: ТОКІППО, 1993. 30 с.
32. Про вищу освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради України. Київ: ВРУ, 2014. № 37-38. С. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
33. Програма підтримки розвитку первинної медичної допомоги громади на 2026 рік. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/programa-rozvitku-pervinnoi-medicini.pdf
34. Програми розвитку відділу культури Скалатської міської ради на 2026 рік. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/proekt-programi-rozvitku-viddilul-kulturi-na-2026-rik.pdf

35. Програма розвитку відділу освіти Скалатської міської ради на 2022-2027 роки. URL: <https://skalatmr.gov.ua/miska-rada/strukturni-pidrozdzily-miskoyi-rady/viddil-osvity-skalatskoyi-miskoyi-rady>
36. Програми розвитку комунального некомерційного підприємства «Скалатська комунальна районна лікарня» на 2026 рік. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/3052dod.pdf
37. Програма розвитку освіти на 2024–2026 роки (Додаток до рішення сесії Скалатської міської ради). URL: https://ternopilcity.gov.ua/app9/8-34-22--15_122023.pdf.
38. Програма розвитку фізичної культури та спорту на 2021-2025 роки на території Скалатської міської ради. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/25.1_4.pdf
39. Про загальну середню освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради України. Київ: ВРУ, 2020. № 31. С. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
40. Прокопчук В. С. *Шкільне краєзнавство*: Навчально-методичний посібник. Київ, Кам'янець-Подільський: Кондор, 2011.
41. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради України. Київ: ВРУ, 2017. № 38-39. С. 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
42. Семів Л. К. Регіональні суспільні системи : НАН України, Інститут регіональних досліджень. Львів, 2007. 22 с.
43. Сидорченко Т. Вплив освіти на розвиток економіки та суспільства. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2023. URL: pedagogy.bdpu.org.ua.
44. Симоненко А. М. Суспільно-географічний аналіз освітнього комплексу обласного регіону (теоретико-методологічний підхід). *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія*. Вінниця, 2008. Вип. 1. С. 115-129.

45. Скалатська міська територіальна громада. Офіційний інформаційний сайт.
URL: <https://skalatmr.gov.ua/miska-rada/strukturni-pidrozdzily-miskoyi-rady/viddil-tsnap/tsnap/perelik-posluh>.
46. Скалатська об'єднана територіальна громада. Туристична мапа. URL: <https://skalatskaotg.dosvit.org.ua/useful-info/turistichna-mapa-skalatskoi-gromadi>.
47. Статистичний щорічник України за 2024 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2025. 273 с.
48. Стратегія розвитку Скалатської міської територіальної громади на 2023–2027 роки. URL: <https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document/files/strategiya-rozvitku-2023-2027-proekt.pdf>.
49. Стратегія розвитку Тернопільської області. URL: <https://oda.te.gov.ua/storage/app/sites/26/економіка/strategia-oblasti-na-2021-2027-roku.pdf>.
50. Територій та об'єкти природно-заповідного фонду Скалатської територіальної громади. 2023р. URL: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/skalatska_gromada_20022023.pdf.
51. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
52. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
53. Флінта Н. І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області): дис. канд. геогр. наук : 11.00.02. Чернівці, 2005. 197 с.
54. Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підручник. 2-ге видання. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 296 с.
55. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. 433 с.

56. Шищенко П., Муніч Н. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті. Історія української географії. Краєзнавство, 2001. Вип. 4. С. 6-8.

Додаток А

Фрагмент календарно-тематичного планування з курсу «Географія.

Україна і світове господарство. 9 клас»

Розділ IV. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ГОСПОДАРСТВА			
Тема 1. Транспорт			
38		Транспорт, його роль у національній економіці та формуванні світового господарства. Види транспорту, їхні переваги й недоліки	Знаннєвий компонент називає види транспорту, істотні ознаки понять «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажообіг»; розуміє особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів; Ціннісний компонент оцінює вплив різних видів транспорту на довкілля та здоров'я населення
		Екологічна безпека та сталий розвиток. Аналізує негативні наслідки впливу різних видів транспорту на природне середовище. Здоров'я і безпека. Оцінює переваги екологічно чистих видів транспорту. Пояснює роль транспортних магістралей у виборі місця проживання	
39	39	Транспорт України. Залізничний транспорт – основний вид транспорту України. Найважливіші автомагістралі України. Водні шляхи, найбільші морські та річкові порти України. Повітряний транспорт. Транспортні вузли. Міжнародні транспортні коридори на території України. Презентація дослідження «Міські види транспорту свого обласного центру».	Знаннєвий компонент розуміє особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів в Україні, домінуючу роль транспорту в експорті послуг Україною; наводить приклади найбільших транспортних вузлів в Україні. Діяльнісний компонент показує на карті: основні залізниці, автомагістралі, морські й річкові порти, аеропорти, міжнародні транспортні коридори в Україні. Ціннісний компонент оцінює транзитне значення транспортних магістралей в Україні; уміє раціонально використовувати різні види транспорту під час планування поїздок
		Громадянська відповідальність. Дискутує щодо перспектив модернізації транспортної системи своєї місцевості	
40		Транспорт світу. Країни, що вирізняються високим рівнем розвитку мережі залізниць й автомобільних шляхів. Найбільші морські порти, їхній вплив на розміщення промисловості. Найбільші судноплавні річки світу. Найбільші аеропорти світу. Міжнародні транспортні коридори	Знаннєвий компонент розуміє особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів; Діяльнісний компонент показує на карті: найбільші за вантажообігом морські порти Східної Азії, Європи;

		морські судноплавні канали: Панамський, Суецький, Кільський; найбільші за пасажирообігом аеропорти світу; країни з надшвидкісними залізницями; країни з найбільшою протяжністю автомобільних шляхів. Ціннісний компонент оцінює вплив різних видів транспорту на довкілля та здоров'я населення; уміє раціонально використовувати різні види транспорту під час планування поїздок
		Підприємливість і фінансова грамотність. Добирає оптимальний варіант (враховуючи вартість, тривалість і комфортність) здійснення подорожі зі свого населеного пункту до місця відпочинку
Тема 2. Торгівля		
41	Торгівля як вид послуг. Форми торгівлі. Показники зовнішньої торгівлі. Торговля в Україні. Обсяги та структура експорту й імпорту товарів та послуг. Чинники концентрації роздрібно торгівлі в населених пунктах, регіонах	Знаннєвий компонент називає види торгівлі, ознаки поняття «зовнішня торгівля», показники зовнішньої торгівлі. Ціннісний компонент оцінює роль малого підприємництва у розвитку ринку товарів і послуг
41	Громадянська відповідальність. Дискутує щодо оптимального режиму роботи закладів торгівлі свого населеного пункту, доцільності збереження стихійних ринків. Підприємливість і фінансова грамотність. Бере участь у проектуванні асортименту продукції, цінової політики та місця розташування міні-маркету. Оцінює вплив зниження цін на раціональну поведінку покупців	
42	Світовий ринок товарів і послуг. Основні напрями зовнішньоторговельних зв'язків. Світова організація торгівлі. Регіональні зони вільної торгівлі (NAFTA, ASEAN та ін.)	Діяльнісний компонент показує на карті головні регіони світової торгівлі. Ціннісний компонент обґрунтовує залежність обсягів торгівлі між країнами від рівня їхнього економічного розвитку та інтеграційних процесів у світі
Тема 3. Туризм		
43	Туризм як складник національної економіки, його види. Чинники розвитку туризму в регіоні, країні. Туристична інфраструктура. Туризм в Україні. Особливості природних рекреаційних ресурсів. Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. Туристичні райони в Україні	Знаннєвий компонент називає види туризму, ознаки понять «туризм», «рекреаційні ресурси», «інфраструктура туризму»; розуміє вплив природних і суспільних чинників на розвиток туризму. Діяльнісний компонент показує на карті: основні райони туризму в Україні.

			Ціннісний компонент обґрунтовує рівень розвитку туризму в окремих районах України
		Підприємливість і фінансова грамотність. Пояснює роль туризму для розвитку малого та середнього бізнесу в різних регіонах України. Бере участь у розробленні проекту з розвитку туристичного бізнесу у своєму регіоні	
44		Міжнародний туризм. Основні туристичні регіони світу. Країни світу з найбільшою кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО	Діяльнісний компонент характеризує особливості основних туристичних регіонів світу; Ціннісний компонент обґрунтовує рівень розвитку туризму в окремих регіонах, країнах
Тема 4. Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я			
45		Роль науки й освіти в суспільстві. Особливості наукової й освітньої діяльності як видів економічної діяльності. Форми просторової організації наукових досліджень та освіти: технополіси, технопарки. Найвідоміші наукові центри у світі та Україні. Охорона здоров'я. Найвідоміші центри охорони здоров'я в Україні та світі	Знансвий компонент розуміє: вплив чинників на розвиток освіти й науки в країні. Діяльнісний компонент обґрунтовує: рівень розвитку освіти й науки, охорони здоров'я в окремих регіонах світу, країнах, в Україні; показує на карті: найвідоміші центри освіти та науки в Україні й світі. Ціннісний компонент оцінює: роль освіти у формуванні громадянського суспільства в Україні; аналізує: вплив географічного середовища на здоров'я населення; умови для створення технополісів в Україні та прогнозує їх розвиток
45		Громадянська відповідальність. Уміє виявляти свої організаторські здібності, розробляти пропозиції до органу учнівського самоврядування. Підприємливість і фінансова грамотність. Обґрунтовує доцільність упровадження страхової медицини в Україні. Аналізує умови для створення технополісів в Україні та прогнозує їх розвиток. Добирає інформацію про діючі технопарки в Україні, пояснює їх розташування. Порівнює умови навчання у закладах освіти різної форми власності в Україні та інших країнах світу з метою раціонального вибору місця подальшого навчання	
Тема 5. Фінансові послуги. Комп'ютерне програмування			
46		Фінансові послуги. Світові центри банківсько-фінансової діяльності. Вплив глобалізації на розміщення фінансових установ. Країни-офшори. Особливості розміщення фінансових установ України	Знансвий компонент називає ознаки понять «кредит», «фінансовий центр», «офшор»; розуміє взаємозв'язок між рівнем розвитку господарства й обсягом фінансових послуг у країні; пояснює значення фінансового сектору економіки держави та роль фінансових знань для формування добробуту кожної людини
		Підприємливість та фінансова грамотність. Оцінює умови отримання споживчого кредиту у банківських установах	

47		Аутсорсинг, його переваги й недоліки. Аутсорсинг інформаційних технологій (ІТ-аутсорсинг). Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність. Країни-лідери на світовому ринку комп'ютерного програмування	Знаннєвий компонент називає ознаки поняття «аутсорсинг»; розуміє взаємозв'язок між рівнем розвитку господарства і обсягом фінансових послуг у країні; пояснює значення фінансового сектору економіки держави та роль фінансових знань для формування добробуту кожної людини. Діяльнісний компонент показує на карті: найбільші міжнародні фінансові центри: Лондон, Нью-Йорк, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Токіо, Шанхай, Мумбаї, Франкфурт-на-Майні, Чикаго; країни-офшори, країни-лідери на ринку програмного забезпечення. Ціннісний компонент обґрунтовує: особливості розміщення аутсорсингу в світі, прискорений розвиток аутсорсингу інформаційних технологій в Україні
47		Підприємливість та фінансова грамотність. Пояснює причини стрімкого розвитку аутсорсингу в Україні	

АНОТАЦІЯ

Кузь П. М. Реалізація краєзнавчого принципу навчання на уроках географії під час вивчення третинної сфери економіки: магістерська робота / Кузь Павло Мар'янович, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, географічний факультет, кафедра географії та методики її навчання, науковий керівник: кандидат географічних наук, доцент Б. В. Заблоцький. Тернопіль, 2025. 93 с. (рукопис).

У роботі розглядається сутність та значення краєзнавчого принципу навчання як важливого методичного підходу в сучасній географічній освіті. Особлива увага приділяється можливостям його застосування під час вивчення третинної сфери економіки, до якої належать послуги, туризм, транспорт, освіта, охорона здоров'я, фінансова та інші сервісні діяльності. Розкрито дидактичний потенціал локальних географічних матеріалів, статистичних даних, економічних об'єктів та туристично-рекреаційних ресурсів певного регіону для підвищення ефективності навчання. Обґрунтовано, що використання краєзнавчого підходу сприяє формуванню учнівської мотивації, розвитку просторового мислення, умінню аналізувати соціально-економічні процеси на конкретних прикладах місцевості. Запропоновано методичні рекомендації щодо організації уроків географії з використанням місцевого матеріалу, інтерактивних форм роботи, картосхем, навчальних проєктів та екскурсій.

Ключові слова: краєзнавчий принцип, географічна освіта, третинна сфера економіки, сфера послуг, туризм, локальний матеріал, містознавство, методика навчання, просторове мислення, компетентнісний підхід, навчальні проєкти, педагогічні технології, економічна географія, уроки географії, краєзнавчі ресурс

ABSTRACT

Kuz P. M. Implementation of the Local Lore Principle in Geography Lessons during the Study of the Tertiary Sector of the Economy: Master's Thesis / Pavlo Marianovych Kuz, Ternopil National Pedagogical University. V. Hnatyuk, Faculty of Geography, Department of Geography and Methods of Teaching, Supervisor: Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor B.V. Zablockyi. Ternopil, 2025. 93 p. (manuscript).

The thesis examines the essence and significance of the local lore (regional studies) principle of teaching as an important methodological approach in modern geographical education. Particular attention is paid to the possibilities of its application in the study of the tertiary sector of the economy, which includes services, tourism, transport, education, healthcare, finance, and other service-related activities. The didactic potential of local geographic materials, statistical data, economic objects, and tourism-recreational resources of a specific region for enhancing the effectiveness of learning is revealed. It is substantiated that the use of the local lore approach promotes the formation of students' motivation, the development of spatial thinking, and the ability to analyze socio-economic processes through concrete local examples. Methodical recommendations are proposed for organizing geography lessons with the use of local materials, interactive forms of learning, map-schemes, educational projects, and field excursions.

Key words: local lore principle, geographical education, tertiary sector of the economy, service sector, tourism, local material, urban studies, teaching methodology, spatial thinking, competence-based approach, educational projects, pedagogical technologies, economic geography, geography lessons, regional resources.